

IV. Het voorkomen van roofvogels in Noordwijk en omstreken buiten het broedseizoen

Ab Steenvoorden

Inleiding

Tijdens het broedseizoen worden er geregeld roofvogels in de omgeving waargenomen, het gaat dan meestal om Torenvalken, Sperwers, een enkele Buizerd, Boomvalk of Havik. De meeste roofvogelsoorten in onze regio worden echter buiten het broedseizoen gezien. Vooral tijdens de vogeltrek in het voorjaar en het najaar worden er regelmatig verschillende soorten roofvogels waargenomen die niet in onze regio tot broeden komen. Ook in de wintermaanden tijdens bijvoorbeeld plotseling invallende vorst kunnen er verschillende soorten opduiken.

Veel soorten overwinteren niet in hun broedgebieden, maar trekken weg naar zuidelijker gelegen gebieden. Ook in Nederland overwinteren een aantal soorten uit noordelijker gelegen gebieden.

Voedselschaarste en de weersomstandigheden zijn vaak de oorzaken van het verlaten van de broedgebieden. Het ene jaar kan de trek van een aantal soorten in zuidelijke richting veel massaler optreden dan in andere jaren. In sommige jaren kan men dan zelfs spreken van een invasie. Door dat veel vogels tijdens de vogeltrek de kustlijn volgen ligt Noordwijk op een trekroute waar redelijk veel roofvogels waargenomen kunnen worden. Het wel of niet verschijnen van roofvogels buiten het broedseizoen, vooral tijdens de trek in het voorjaar en het najaar is van de volgende factoren afhankelijk:

a. Tijdstip

Eigenlijk is er het hele jaar door wel vogeltrek. Veel vogels die niet tot broeden komen, of waarvan het legsel mislukt is, kunnen vaak al vroeg gaan rondzwerven (dispersie). Bij roofvogels is het vaak moeilijk vast te stellen of bijvoorbeeld een overvliegende Sperwer in juli een zwerver of een broedvogel is. Duidelijk waarneembaar is de roofvogeltrek in het voorjaar van maart tot eind mei en in het najaar van eind juli tot in november. Soms komt het voor dat er in de winter bij plotseling invallende vorst of sneeuw ineens roofvogeltrek optreedt.

b. Weersgesteldheid

Erg belangrijk zijn de weersomstandigheden in de trekperiode. Bij erg slecht weer zullen er nauwelijks roofvogels waargenomen worden. De trek gaat dan onopvallend voorbij. Om zoveel mogelijk energie te besparen, proberen veel roofvogels, vooral

de grotere soorten, tijdens de trek optimaal gebruik te maken van de aanwezige thermiek. Deze trekken dan ook vaak later op de dag langs, als er door voldoende temperatuur (mooi zonnig weer) thermiek aanwezig is.

Ook de windrichting is erg belangrijk voor het wel of niet verschijnen van roofvogels in onze regio. Veel roofvogelsoorten trekken in zuidelijke richting over het binnenland, maar met wind uit een oostelijke- of zuidoostelijke richting worden veel vogels naar het westen van ons land gestuwd, en worden zo gedwongen om de kustlijn te volgen.

Bij plotseling invallende vorst of sneeuw in de winter worden veel van de nog aanwezige kleine vogelsoorten gedwongen alsnog in zuidelijke richting weg te trekken. Ook muizen zijn dan nauwelijks meer te vinden, ze zitten onzichtbaar voor de roofvogels onder de sneeuw. Door het verdwijnen van deze mogelijke prooidieren worden ook een aantal van de in ons land en noordelijker overwinterende roofvogelsoorten gedwongen naar zuidelijker gelegen oorden te trekken. Dit kan midden in de winter nog tot aardige roofvogeltrek leiden.

c. Voedselaanbod

Zolang er voldoende voedsel te vinden is zullen een aantal roofvogelsoorten ten noorden van ons land blijven, maar loopt dat voedselaanbod om de één of andere reden terug en ontstaat er voedselschaarste dan worden de vogels gedwongen om te vertrekken en komen dan vrijwel automatisch in zuidelijker gelegen gebieden terecht. Meestal is voedselschaarste in de noordelijk gelegen gebieden een direct gevolg van een weersverslechtering.

Voor het waarnemen van roofvogels in onze omgeving zijn bovenstaande factoren van belang. Maar natuurlijk komt er veel meer bij kijken om in onze streek verschillende soorten roofvogels te zien. Waarschijnlijk is het belangrijkste wel een voldoende soortenkennis. Hoe ziet een soort eruit, hoe vliegt hij, tijdstip van de dag wanneer hij actief is, biotoop van de soort en in welke tijd van het jaar kan hij gezien worden.

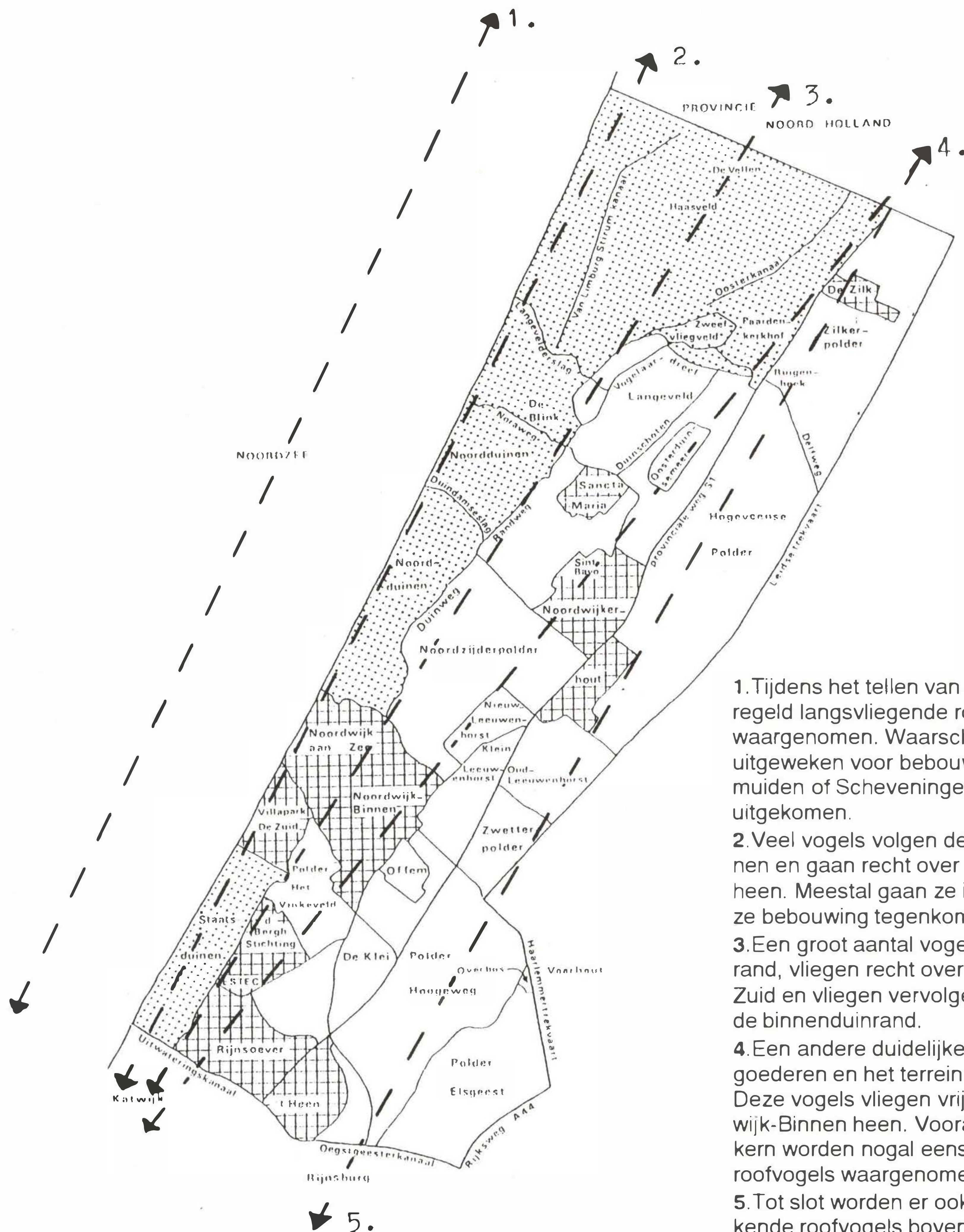
De kans op het zien van een roofvogel is natuurlijk ook veel groter als men veelvuldig in de goede tijd van het jaar buiten is en alert blijft op alles wat overvliegt.

Zo kunnen ook de gedragingen van andere soorten vogels een goed hulpmiddel zijn bij het ontdekken van een roofvogel. Veel soorten zullen bij het naderen van een roofvogel direct opvliegen en dichte zwermen vormen.

De belangrijkste trekbanen rond Noordwijk

Tijdens het bekijken van de vogeltrek is er door verschillende vogelaars al eens over gesproken, dat veel roofvogels waarschijnlijk gebruik maken van vaste trekroutes. Veel onderzoek is er in onze streek nog niet naar gedaan maar bij het maken van dit themanummer werd tijdens het napluizen van de roofvogelwaarnemingen in het archief duidelijk dat veel soorten redelijk vaste trekbanen over Noordwijk volgen. Sommige trekbanen worden door verschillende soorten vooral tijdens de

voorjaars trek gebruikt, maar ook tijdens de najaars trek worden veel roofvogelsoorten op vrijwel steeds dezelfde plaatsen in en rond Noordwijk waargenomen. Als je al deze waarnemingen met de lokaties op een rij zet, kan je met behulp van een landkaart grofweg een vijftal trekbanen uitstippelen. Het is natuurlijk niet zo dat overtrekkende roofvogels uitsluitend de aangegeven routes volgen. Ook daarbuiten worden overvliegende roofvogels waargenomen. Het is echter wel opvallend dat de waargenomen aantallen op deze routes beduidend hoger liggen dan daarbuiten.

1. Tijdens het tellen van zeetrek worden ook geregeld langsvliegende roofvogels over zee waargenomen. Waarschijnlijk zijn deze vogels uitgeweken voor bebouwing (bijvoorbeeld IJmuiden of Scheveningen) en zijn zo boven zee uitgekomen.
2. Veel vogels volgen de zeereep over de duinen en gaan recht over Noordwijk aan Zee heen. Meestal gaan ze iets hoger vliegen zodra ze bebouwing tegenkomen.
3. Een groot aantal vogels volgt de binnenduinrand, vliegen recht over het Duinpark en De Zuid en vliegen vervolgens weer verder over de binnenduinrand.
4. Een andere duidelijke lijn gaat over de landgoederen en het terrein van Willem v.d. Bergh. Deze vogels vliegen vrijwel recht over Noordwijk-Binnen heen. Vooral boven de oude dorpskern worden nogal eens overvliegende roofvogels waargenomen.
5. Tot slot worden er ook regelmatig doortrekkende roofvogels boven de polders waargenomen. Waarschijnlijk volgen deze vogels de binnenduinrand en wijken voor de bebouwing (van bijvoorbeeld Katwijk of Noordwijkerhout) in oostelijke richting uit.

Soortbesprekingen

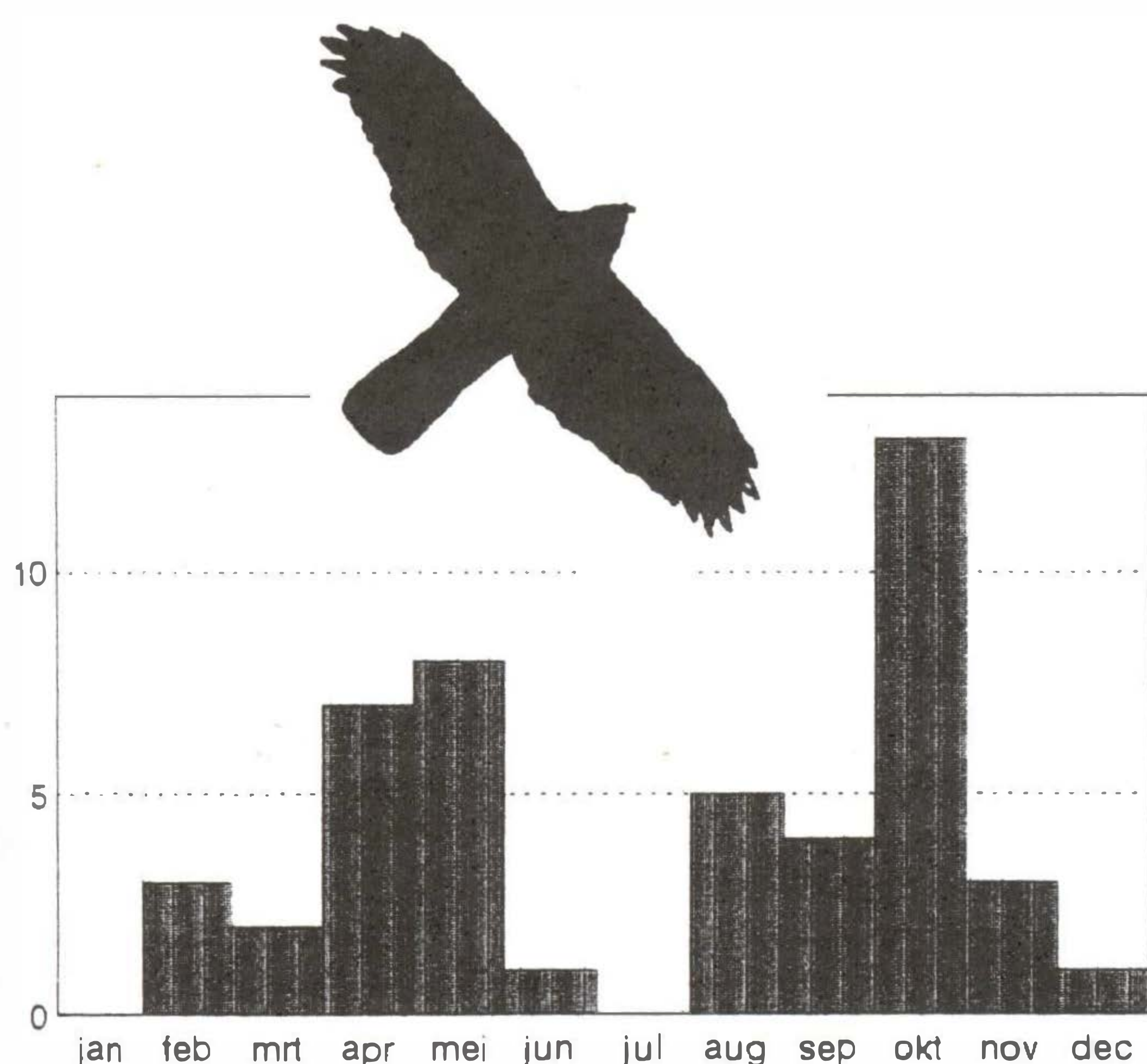
Broedvogels buiten het broedseizoen

Havik

Sinds dat de Havik zich als broedvogel in de Amsterdamse Waterleidingduinen en in het Keukenhofbos heeft gevestigd is het aantal waarnemingen, ook buiten het broedseizoen in onze omgeving sterk toegenomen. De Havik is een echte standvogel die niet of nauwelijks uit zijn broedgebied wegtrekt. De Haviken die bij ons waargenomen worden zijn dan ook waarschijnlijk rondzwervende vogels die in de omgeving tot broeden komen. De meeste waarnemingen komen uit het voorjaar als de vogels baltsen en uit de nazomer en herfst als de jongen uitgevlogen zijn. Vooral tijdens het broedseizoen gedragen de vogels zich erg opvallend en worden dan ook nauwelijks waargenomen (vaak alleen jagende mannetjes).

In Noordwijk en omgeving worden de meeste Haviken in het zuidelijk deel van de Amsterdamse Waterleidingduinen en in de Noordduinen waargenomen. Buiten deze twee gebieden wordt de soort vrijwel jaarlijks een enkele keer waargenomen in gebieden met grote concentraties potentiële prooidieren zoals bijvoorbeeld het Oosterduinsemeer en rond geïnundeerd bollenland (1996).

Waarnemingen van de Havik in onze omgeving. Per maand wordt het aantal waarnemingen uit de jaren 1986-95 weergegeven.

Uit de periode 1975-85 zijn slechts 8 waarnemingen van de Havik in onze omgeving bekend. Als je dat met de gegevens in bovenstaand diagram vergelijkt, valt het op dat de Havik de laatste jaren steeds vaker in onze omgeving waargenomen wordt. Van de 48 waarnemingen van de afgelopen tien jaar komen de meeste uit de laatste twee jaar. Mogelijk heeft dat te maken met het feit dat de Havik zich in die jaren als broedvogel in het zuidelijk deel van de Amsterdamse Waterleidingduinen heeft gevestigd.

Per jaar het aantal waarnemingen in onze omgeving:

1986 (2), 1987 (0), 1988 (4), 1989 (2), 1990 (2), 1991 (1), 1992 (4), 1993 (4), 1994 (13), 1995 (16).

Bij vrijwel alle waarnemingen gaat het om één exemplaar. Slechts een enkele maal worden er meerdere Haviken bij elkaar waargenomen, het gaat dan meestal om baltsende vogels in het voorjaar en uitgevlogen jongen die nog door de oude vogels gevoerd worden in de zomer.

Waarnemingen van meerdere vogels bij elkaar worden dan ook vrijwel uitsluitend in de directe omgeving van het horst gedaan.

Sperwer

De Sperwer is waarschijnlijk wel de meest algemene roofvogel in onze streek buiten het broedseizoen. Zeker tijdens de najaarstrek in oktober kan de soort veelvuldig waargenomen worden. Veel mensen vinden waarschijnlijk dat de Torenvalk algemener is dan de Sperwer, maar dat is een misvatting. De Torenvalk is een vrij opvallende, gemakkelijk te herkennen vogel die vaak een vast gebied heeft waarin hij te vinden is. De Sperwer is echter een wat moeilijker te determineren, snelle en onopvallende jager die op de meest onverwachte plaatsen en tijden kan opduiken. De Sperwer wordt in onze regio het hele jaar door waargenomen en jagende Sperwers binnen de bebouwde kom van Noordwijk zijn een vrij normaal verschijnsel.

Vooral bij sneeuwval in de winter, als de voedertafels rond de huizen veel vogels aantrekken wil de Sperwer nog wel eens opduiken.

De meeste waarnemingen van Sperwers in Noordwijk en omgeving worden gedaan in het najaar en de winter. Dit komt doordat de Sperwer in de broedtijd een erg onopvallende vogel is en doordat het aantal Sperwers in de winter in Nederland veel hoger is (overwinteraars) dan in de zomer.

De Sperwer wordt tot de zogenaamde deeltrek- kers gerekend; een deel van de populatie bestaat uit standvogels en een deel gedraagt zich als trek- vogel. Vrijwel alle Nederlandse broedvogels over- winteren gewoon in Nederland en slechts een klein deel van de jonge, eerstejaars vogels trekt in oktober weg naar Noord-Frankrijk. De in ons land overwinterende broedvogels krijgen vanaf septem- ber gezelschap van Sperwers uit Zweden, Noorwe- gen, Denemarken en NW-Duitsland. Een gedeelte van deze vogels overwintert in ons land.

Het hoogste aantal Sperwers wordt bij ons gezien tijdens de najaarstrek van half september tot half november. Het aantal Sperwers dat dan per dag waargenomen wordt kan variëren van enkele tot wel meer dan honderd exemplaren per dag.

Dagen (tot 1996) met opvallend veel Sperwers wa- ren:

36 exemplaren op 02 november 1980
115 exemplaren op 21 oktober 1985
60 exemplaren op 09 november 1986
80 exemplaren op 23 oktober 1990
60 exemplaren op 19 oktober 1994
40 exemplaren op 05 november 1995

Per jaar kan het aantal waargenomen Sperwers erg variëren. Zo zijn er jaren waarin er in het hele najaar maar enkele tientallen exemplaren zijn ge- zien, maar ook zijn er jaren waarin enkele honder- den exemplaren in het najaar waargenomen zijn. De weersomstandigheden en de bezetting van de waarnemingsposten (de Driehoek / Kachelduin in de Noordduinen en de Puinhoop in de Coepelduy- nen) zullen waarschijnlijk belangrijke factoren zijn voor het waarnemen van veel of weinig Sperwers in het najaar. Natuurlijk gaat de trek bij slecht weer vrijwel onopgemerkt aan ons voorbij ten eerste om- dat er dan weinig zichtbare trek is en ten tweede omdat het dan voor de waarnemers hoogst onaantrekkelijk is om op een duintop te gaan staan. Maar ook op dagen met ideaal trekweer kan het voorkomen dat er niet of nauwelijks naar de trek gekeken wordt, bijvoorbeeld op werkdagen. Dus we kunnen niet de conclusie trekken dat in ja- ren waarin niet of nauwelijks doortrekkende Sper- wers gezien worden, er daadwerkelijk ook geen Sperwers langsgetrokken zijn.

De Puinhoop in Katwijk (tussen het uitwateringska- naal en de Coepelduynen) is in het najaar één van de betere plekken om in ons land naar vogeltrek te kijken. Dit is dan ook één van de redenen dat er tij- dens het hoogtepunt van de najaarstrek, van sep- tember tot in november, vrijwel dagelijks waarnemers te vinden zijn. Onderstaande aantal- len van langsttrekkende Sperwers zijn vanaf de Puinhoop in het najaar geteld.

1986 200 exemplaren
1987 318 exemplaren
1988 190 exemplaren
1989 196 exemplaren
1990 354 exemplaren

1991 200 exemplaren
1992 128 exemplaren
1993 72 exemplaren
1994 339 exemplaren
1995 230 exemplaren

In tegenstelling tot de najaarstrek gaat de voorjaar- strek vrij onopvallend aan ons voorbij. Op mooie dagen met wind uit een oostelijke richting worden er nog wel eens overtrekkende Sperwers waarge- nomen, maar de spectaculaire aantallen die in het najaar gezien kunnen worden zal men in het voor- jaar niet gauw tegenkomen.

Ook het trekgedrag van de Sperwer is in het voor- jaar heel anders dan in het najaar. In het najaar worden de meeste vogels waargenomen in de dui- nen, snel en laag vliegend. In het voorjaar worden de meeste vogels gezien, hoog en rustig in noorde- lijke richting overvliegend.

In de wintermaanden ligt het aantal waargenomen Sperwers wel een heel stuk lager dan tijdens de trek, maar toch worden ze vrijwel dagelijks waarge- nomen. Vooral in gebieden waar voldoende voed- sel (relatief hoge aantallen kleine vogels) te vinden is, zoals de duinen en bosrijke gebieden, maar ook midden in het dorp waar regelmatig een Spreeuw of Merel uit de tuintjes geplukt wordt.

Buizerd

De Buizerd in Ne- derland is een standvogel, die waarschijnlijk al- leen uit de broedge- bieden wegtrekt als de weersomstandig- heden hem daartoe dwingen. De vele Buizerden die gedu- rende de wintermaanden in Nederland aanwezig zijn, komen hoofdzakelijk uit Duitsland en Dene- marken. Veel Buizerden uit Scandinavië overwinte- ren in België en Luxemburg, maar zijn nauwelijks in Nederland te vinden omdat de meeste over een smalle trekbaan ten oosten van Nederland in zui- delijke richting trekken en zo in België en Luxem- burg terecht komen.

De Nederlandse broedvogels verspreiden zich na de broedtijd en vooral de eerstejaars vogels trek- ken dan verder (in westelijke richting) weg. Moge- lijk zijn de vogels die hier in de zomermaanden op de landgoederen rond Noordwijk waargenomen worden jonge vogels. Vaak duurt het een aantal ja- ren voordat jonge Buizerden met succes een broedsel groot brengen. Dit zou ook een verklaring kunnen zijn voor het feit dat er regelmatig Buizer- den in het broedseizoen worden waargenomen en er tweemaal een mogelijk buizerdhorst is gevon- den. In beide gevallen was het nest vermoedelijk leeg, want er zijn geen aanwijzingen gevonden dat er jongen uitgevlogen zijn.

Vanaf augustus kunnen de eerste overtrekkende Buizerden waargenomen worden. De trek bereikt zijn top in oktober en kan doorgaan tot in november. Ook in de wintermaanden tot in februari kan er trek in zuidelijke of westelijke richting optreden. De in Scandinavië overwinterende Buizerden kunnen dan, gedwongen door de weersomstandigheden, wegtrekken.

Een enkel jaar worden er tijdens de najaarstrek in onze streek opvallend hoge aantallen langstrek-kende Buizerden waargenomen.

Enkele voorbeelden zijn:

10 exemplaren (één groep) over de Noordduinen op 20-12-1981

16 exemplaren over Duinpark Noordwijk op 07-11-1982

25 exemplaren over de Noordduinen op 20-10-1985

Ook in het voorjaar worden geregeld overvliegende exemplaren waargenomen, vooral over Noordwijk-Binnen. Het gaat dan meestal om enkele tot soms een tiental exemplaren op een dag. In het voorjaar worden de meeste exemplaren waargenomen in mei, maar ook op mooie dagen in maart en april kan er gerichte trek optreden.

De hoogste aantallen Buizerden worden bij ons tijdens de voorjaars- en najaarstrek waargenomen. Maar ook tijdens de wintermaanden worden er jaarlijks meerdere exemplaren in de omgeving waargenomen. Het gaat dan om overwinterende exemplaren die veelal in de graslandgebieden in de omgeving foerageren en op de landgoederen slapen. Vrijwel jaarlijks zijn er twee tot vier exemplaren te vinden in Polder Hoogeweg, twee tot drie exemplaren in de Elsgeesterpolder, één of twee exemplaren in de omgeving van Leeuwenhorst en natuurlijk verschillende exemplaren langs de binnenduinrand, vooral in het Langeveld.

Torenvalk

Van alle in Nederland voorkomende roofvogels is de Torenvalk waarschijnlijk wel de meest bekende roofvogel. Vooral 'bidden-de' Torenvalken langs de snelweg vallen erg op. De Torenvalk is in vrijwel ieder landschapstype te vinden, van het stedelijk gebied tot in de uitgestrekte poldergebieden. Ook in onze streek is de Torenvalk te vinden in vrijwel alle landschapstypes. De soort is het hele jaar rond aanwezig en kan in iedere maand waargenomen worden. De Nederlandse Torenvalken zijn standvogels. De adulte vogels overwinteren nabij de broedgebieden, ze zoeken dan nabij gelegen gebieden op waar voldoende voedsel aanwezig is. De jonge vogels gaan vrijwel direct na het uitvliegen zwerven

en kunnen vrijwel overal opduiken. Pas in de herfst trekt een deel van de jonge vogels duidelijk in een zuidelijke richting weg. Waarschijnlijk zijn dit de vogels die in de nazomer geen goed overwinteringsgebied met voldoende voedsel hebben gevonden, en dus min of meer gedwongen zijn hun heil elders te zoeken.

De broedvogels van Noord-Europa zijn wel grotendeels trekvogel. Deze vogels overwinteren in West-Europa, maar kunnen ook opduiken in Noord-Afrika. Veel van de vogels trekken in zuidwestelijke richting weg en stuiten dan op de Noordzee die voor veel vogels een natuurlijke barrière vormt. Vaak gaan de vogels dan de kustlijn in zuidelijke richting volgen. Tijdens het waarnemen van de najaarstrek in de duinen worden er geregeld langstreckende Torenvalken waargenomen.

Dagen met opvallende trek van Torenvalken over de Noordduinen waren:

13 oktober 1973	5 exemplaren
24 september 1977	5 exemplaren
07 september 1988	7 exemplaren
11 oktober 1990	8 exemplaren
28 september 1991	15 exemplaren
29 september 1991	15 exemplaren

Het is niet altijd duidelijk of de waargenomen vogels doortrekkers of overwinteraars zijn. Vooral tijdens het waarnemen van de najaarstrek over de Coepelduynen is het vaak moeilijk om te bepalen of de waargenomen Torenvalken standvogels zijn of doortrekkers. Dit komt door het relatief hoge aantal Torenvalken dat hier overwintert (vier tot zes exemplaren). De kans dat één van de standvogels langsvliegt is dan natuurlijk vrij groot.

Boomvalk

De Boomvalk is een echte trekvogel, die overwintert in zuidelijk Afrika. Vanaf augustus tot half oktober trekken de Boomvalken weg uit Nederland om vanaf eind maart tot eind mei weer terug te keren. Tijdens de wintermaanden zijn er in ons land geen Boomvalken te vinden. In Nederland en België zijn wel enkele waarnemingen bekend uit de wintermaanden maar dat zijn echt uitzonderingen. Bij veel winterwaarnemingen van mogelijke Boomvalken blijkt het vrijwel altijd om een andere valkensoort te gaan. De soort wordt dan nog wel eens verward met een Smelleken. Vooral als de vogel snel vliegt en maar kortstondig waargenomen wordt kan er verwarring bij de determinatie optreden.

Echte opvallende, gestuwde trek van deze soort wordt zowel in het voorjaar als in het najaar in ons land nauwelijks waargenomen. Ook dagen met op-

vallend hoge aantallen komen in onze streek niet voor. Dit heeft waarschijnlijk te maken met de sterk zuidwaarts gerichte trek van de soort en aan gezien er direct ten noorden van ons geen grote populaties Boomvalken voorkomen is ook de kans op hoge aantallen erg gering. Tijdens de trek worden bij ons wel geregeld enkele langstrekkende exemplaren waargenomen.

Tijdens de voorjaars trek worden de meeste Boomvalken waargenomen in de periode van half april tot half mei en tijdens de najaars trek in de periode van eind augustus tot half september.

Over het algemeen trekken de onvolwassen vogels eerder weg dan de adulte vogels. Boomvalken zijn solitaire trekkers, dus het waarnemen van langstrekkende groepjes is vrijwel uitgesloten. Alleen als de trek op zijn hoogtepunt is en de weeromstandigheden ideaal zijn kunnen er meerdere gelijktijdig langstrekkende exemplaren waargenomen worden.

Bij ons zijn er tijdens de trek nauwelijks hoge aantallen waargenomen. Meestal gaat het maar om een paar exemplaren per dag.

Omdat de Boomvalk een echte trekvogel is, wordt in het voorjaar altijd extra goed op het arriveren van de eerste vogels in onze regio gelet. Jaarlijks staat er in de Strandloper een overzicht met daarop de aankomstdata van de zomergasten in onze omgeving. De Boomvalk komt daar ook op voor.

De vroegste waarneming van een Boomvalk in onze omgeving was in 1983 en wel op 22 maart.

De eerste aankomstdata van de laatste jaren zijn:

1992	18 april
1993	24 april
1994	24 april
1995	15 april
1996	29 maart

Naast de eerste, vroegste waarneming van een Boomvalk is het natuurlijk ook leuk om de allerlaatste waarneming van de soort in de streek te weten. Toevallig is tijdens het afgelopen najaar een erg late Boomvalk waargenomen. Op 24 november 1996 was een exemplaar aan het jagen in de directe omgeving van Hoogwaak op Noordwijk aan Zee.

Niet-Broedvogels

Wespendief

De Wespendief is een broedvogel van de bosgebieden in het oosten, midden en zuiden van ons land. In het westelijk deel van Nederland zijn nog maar nauwelijks broedgevallen van de soort bekend. De Wespendief is een echte trekvogel die overwintert in Centraal-Afrika. Tijdens de trekperiode worden in ons land hoofdzakelijk broedvogels uit Zweden en Denemarken waargenomen. De meeste noordelijk broedende vogels passeren ten oosten van ons land, maar sterke oost- zuidoosten wind in de trektijd kan er nog wel eens voor zorgen dat vele honderden vogels over ons land trekken.

Jaren met opvallend hoge aantallen Wespendieven over Nederland waren: mei 1980, september 1981, mei 1982 en mei 1992.

Evenals de Nederlandse broedvogels trekken de in Scandinavië broedende Wespendieven via Gibraltar naar de overwinteringsgebieden.

De eerste Wespendieven kunnen al eind maart in ons land waargenomen worden, maar de hoogste aantallen worden gezien vanaf half april tot eind mei. Tot ver in juni kunnen er nog doortrekkende Wespendieven waargenomen worden.

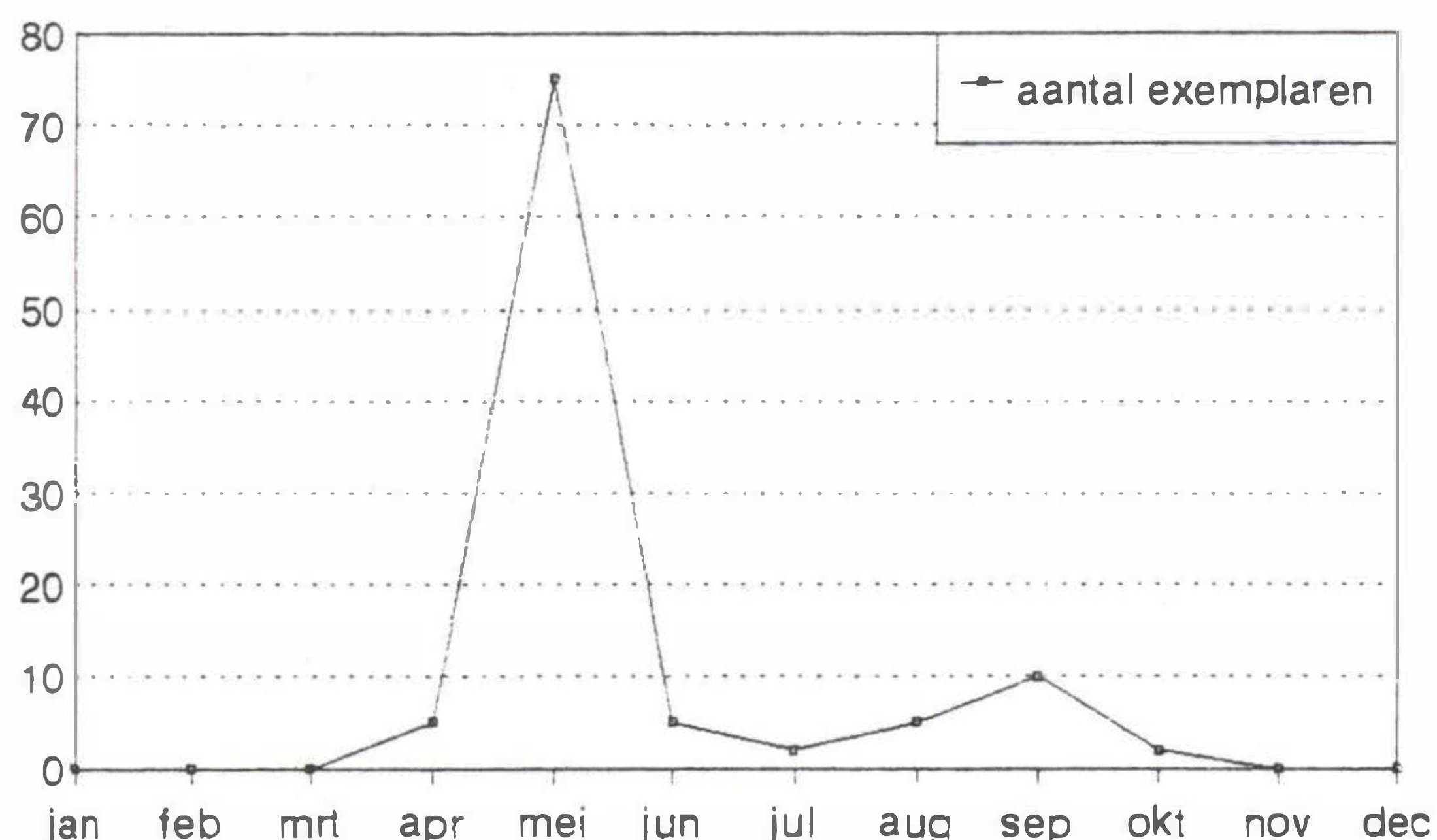
De najaars trek begint vaak al in juli (de voorjaars trek gaat vrijwel direct over in de najaars trek) maar bereikt zijn hoogtepunt in augustus en september. Ook in oktober worden er nog geregeld trekkende Wespendieven gezien.

Tijdens de trektijd kunnen er vrijwel overal in Nederland Wespendieven opduiken. Veel vogels proberen tijdens de trek optimaal gebruik te maken van thermiek. De hoogste aantallen Wespendieven worden dan ook waargenomen op mooie zonnige dagen en vaak wat later op de dag. Een andere belangrijke factor voor het wel of niet verschijnen van Wespendieven boven en bepaald gebied tijdens de trek is de aanwezigheid van bosgebieden op de trekroute. Dit in verband met het aanbod van voedsel en slaapgelegenheid. Mede doordat Wespendieven een voorkeur hebben voor bovengenoemde factoren op hun trekroute worden ze tijdens de trek geregeld langs de kust waargenomen (duinen, landgoederen etc.).

Tegenwoordig worden er jaarlijks in onze omgeving langstrekkende Wespendieven waargenomen. In de jaren zeventig en tachtig kwam het nog wel eens voor dat er verschillende jaren geen of nauwelijks Wespendieven gezien werden. Dit kan verschillende oorzaken hebben. De Wespendief was vooral in de jaren zeventig een redelijk zeldzame broedvogel in Nederland. Pas de laatste tien jaar neemt de soort in aantal toe. Maar ook is de kennis en het aantal waarnemers dat actief naar vogels kijkt de laatste jaren toegenomen. De vroegste waarneming van een Wespendief in onze omgeving stamt uit 1980 en werd gedaan op 12 april, toen een exemplaar over het Duinpark in Noordwijk vloog. De laatste waarneming werd gedaan in 1973, toen vloog op zowel 24 als 25 oktober een exemplaar over 't Heen in Katwijk.

Aantallen Wespendifieven per maand in de periode 1985-1995

Uit de figuur blijkt duidelijk dat de beste periode om in onze streek Wespendifieven tegen te komen de maand mei is. Het is wel een beetje een vertekend beeld, want in mei 1992 was er vrijwel constant een oostelijke wind die er voor zorgde dat er vooral in de derde week van mei erg veel Wespendifieven over Nederland trokken. In jaren met nauwelijks of geen oostenwind in de trektijd worden er bijna geen Wespendifieven overtrekkend in Nederland waargenomen.

In onze directe omgeving is eigenlijk pas twee keer een opvallende doortrek van Wespendifieven waargenomen (archief vereniging). In september 1980 werden 15 overtrekkende exemplaren waargenomen en in mei 1992 60 exemplaren.

Het aantal waargenomen exemplaren in onze omgeving per jaar:

1980 (18), 1981 (3), 1982 (-), 1983 (1), 1984 (1), 1985 (6), 1986 (2), 1987 (1), 1988 (3), 1989 (6), 1990 (2), 1991 (2), 1992 (62), 1993 (9), 1994 (4), 1995 (10), 1996 (9).

Zwarte Wouw

De Zwarte Wouw is een soort die niet erg vaak in onze omgeving waargenomen wordt, hooguit enkele waarnemingen per jaar. Toch is de soort in Europa geen zeldzame verschijning. De Zwarte Wouw heeft een gigantisch groot verspreidingsgebied dat vrijwel heel Europa, een groot deel van Azië, Afrika en Australië omvat. De wereldpopulatie omvat waarschijnlijk vele honderdduizenden broedparen. Binnen Europa ontbreekt de soort als broedvogel

eigenlijk alleen maar in het noordwestelijke deel. De laatste jaren is de Zwarte Wouw vanuit Duitsland, België en Frankrijk aan een opmars in noordwestelijke richting bezig. Deze opmars gaat echter maar uiterst traag en er zijn in Nederland (met zekerheid) pas twee broedgevallen van de Zwarte Wouw bekend, één uit 1984 en één uit 1996.

De Zwarte Wouw is een trekvogel die overwintert in Afrika. De voorjaars trek begint vaak al in maart maar de sterkste doortrek vindt plaats in april en mei. Opvallend is, dat er tijdens de voorjaars trek duidelijk twee pieken zijn te onderscheiden. De volwassen vogels trekken in maart en april door en de onvolwassen vogels volgen pas in mei en juni. De najaars trek vindt plaats in de periode van augustus t/m oktober.

Vrijwel jaarlijks blijven er wel enkele exemplaren overzomeren in Nederland, vrijwel altijd langs de oostgrens.

Doordat de Zwarte Wouw tijdens de trek vaak erg hoog overvliegt worden er waarschijnlijk redelijk wat overtrekkende exemplaren gemist. Een andere moeilijkheid bij hoog overvliegende Zwarte Wouwen is de determinatie. De soort kan dan gemakkelijk verward worden met een onvolwassen Bruine Kiekendief.

Vanaf 1971 zijn er pas 20 waarnemingen bekend van Zwarte Wouwen in onze omgeving. Dit is een gemiddelde van minder dan één exemplaar per jaar. Daaruit blijkt wel dat de Zwarte Wouw vrij zeldzaam in onze omgeving is, maar mogelijk ook niet opvalt en moeilijk is te determineren.

Van die 20 waarnemingen zijn er 16 uit het voorjaar en slechts vier uit het najaar.

De vogels werden waargenomen in de maanden april (6), mei (9), juni (2), augustus (4) en september (1). In totaal gaat het om 22 exemplaren. Tweemaal werden twee exemplaren bij elkaar gezien, op 10 april 1979 over het Duinpark in Noordwijk en op 29 augustus 1985 over Rijnsburg.

Rode Wouw

In tegenstelling tot de Zwarte Wouw heeft de Rode Wouw maar een beperkte verspreiding. De soort broedt vrijwel uitsluitend in Midden-Europa (vnl. Duitsland en Frankrijk) en in Spanje. De totale populatie omvat waarschijnlijk niet meer dan 13.000 broedparen. In Nederland worden de laatste jaren vrijwel jaarlijks territoriale Rode Wouwen waargenomen en een enkele keer komt het ook tot een incidenteel broedgeval. Veelal mislukken de broedpogingen in Nederland door ingrijpen van de mens. Veel Rode Wouwen worden vergiftigd (aas) of geschoten.

De Rode Wouw overwintert grotendeels in Zuid-Frankrijk en Spanje, maar de laatste jaren blijven steeds meer vogels rond hun broedgebieden overwinteren. Ook in Nederland overwinteren Rode Wouwen. Vooral ten zuiden van de lijn Zandvoort - Winterswijk worden vrijwel jaarlijks Rode Wouwen in het winterhalfjaar waargenomen.

De voorjaartrek vindt plaats in de periode van februari tot in mei, waarbij twee pieken te onderscheiden zijn, de doortrek van de volwassen vogels (eind februari tot half april) en de niet-geslachtsrijpe en onvolwassen vogels (april en mei). Tijdens de zomermaanden worden met enige regelmaat onvolwassen en niet-broedende vogels in ons land waargenomen, terwijl vanaf augustus rondzwervende, uitgevlogen jonge vogels uit Duitsland in Nederland opduiken. De najaartrek valt in september tot in november.

Ook het aantal Rode Wouwen dat in ons land waargenomen wordt tijdens de trek is in grote mate afhankelijk van de windrichting. Bij aanhoudende oostenwind tijdens de trek liggen de aantallen waargenomen Rode Wouwen beduidend hoger dan in jaren zonder oostenwind. Jaren met opvallende doortrek van Rode Wouwen waren 1980, 1982, 1988, 1990 en 1995.

In onze omgeving worden vrijwel jaarlijks één of meerdere Rode Wouwen tijdens de trekperiode waargenomen. Maar ook overwinterende exemplaren zijn gezien, zoals op 3 december 1978, op 10 december 1991 en op 7 januari 1994.

In de periode 1985-1995 werden de volgende waarnemingen van de Rode Wouw in onze omgeving gedaan:

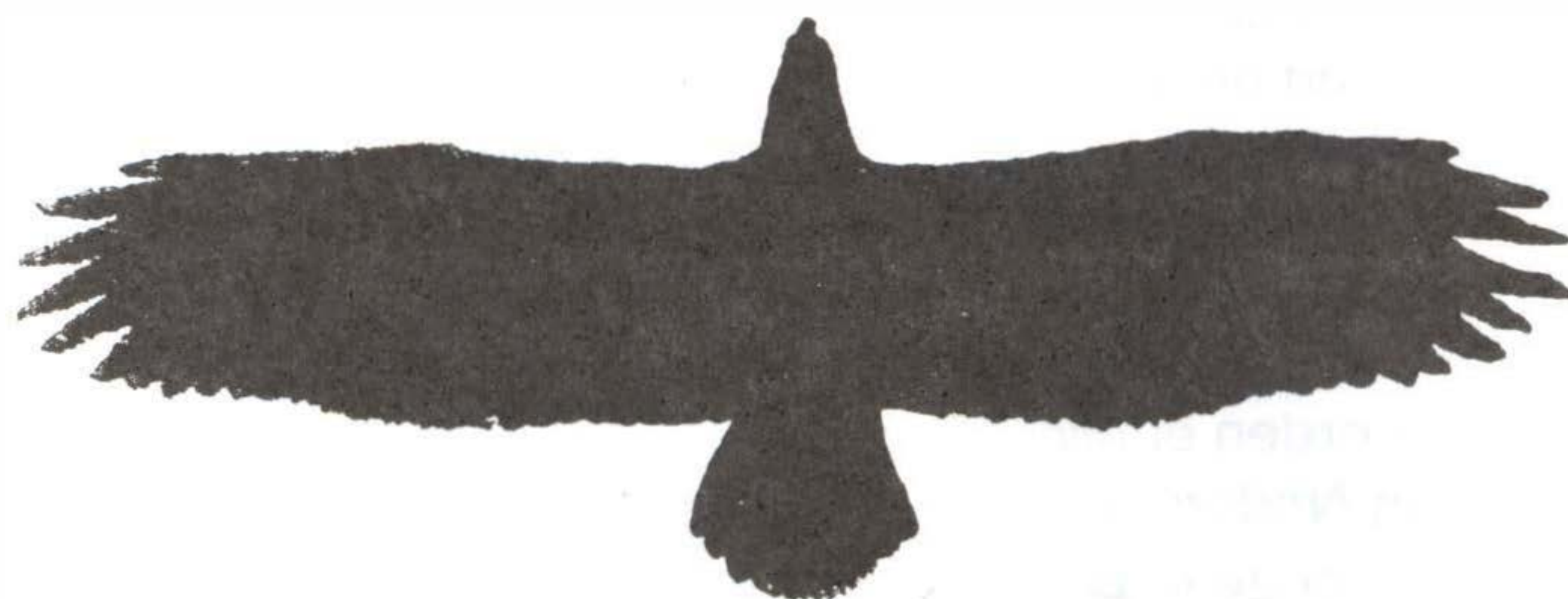
1985 mei	2
1986 maart	2
1987 -	-

1988 april	1			
1989 maart	1			
1990 -				
1991 februari	1	juli	1	december 1
1992 april	1	mei	1	
1993 april	2			
1994 januari	1	oktober	1	
1995 februari	2	maart	2	mei 2

Zeearend

Deze soort wordt vrijwel jaarlijks overwinterend in Nederland waargenomen. De laatste jaren neemt het aantal overwinterende exemplaren gestaag toe. Jaarlijks zijn exemplaren te vinden in het Lauwersmeergebied en op de Waddeneilanden, in de Oostvaardersplassen, langs de grote rivieren, in Zeeland en op de Zuid-Hollandse eilanden. Vrijwel alle in Nederland waargenomen Zeearenden zijn onvolwassen dieren. Dit komt doordat de adulte vogels niet of nauwelijks (alleen bij extreme weersomstandigheden) uit de broedgebieden wegtrekken. Als er voldoende voedsel te vinden is blijven de adulte vogels in de directe omgeving van hun broedgebieden overwinteren en bij grote voedselconcentraties kunnen meerdere overwinterende exemplaren waargenomen worden.

De Zeearend broedt langs de kusten van Noord-Europa, rond meren en rivieren in Midden- en Oost-Europa en in de voormalige Sovjet-Unie. Vanaf 1970 zijn er slechts vijf waarnemingen bekend uit onze omgeving:

- * 20 april 19751 exemplaar over De Blink in de Noordduinen.
- * 15 november 19811 exemplaar over Noordwijk-Binnen.
- * 27 januari 19851 exemplaar over Polder Hoogeweg (deze was aan het jagen op een vos).
- * 3 november 19871 exemplaar over de Puinhoop in de Coepelduynen.
- * 18 november 19891 exemplaar over de Binnenwatering in Katwijk.

Bruine Kiekendief

De Bruine Kiekendief is een vogel die vrijwel altijd in de directe nabijheid van rietvelden te vinden is. Zowel het broeden als het jagen wordt vrijwel uitsluitend in en boven rietvelden gedaan. In Nederland is de Bruine Kiekendief een vrij algemene broedvogel op de Waddeneilanden, in het Lauwersmeergebied, Flevoland en het Deltagebied. De Nederlandse populatie bedraagt maximaal ongeveer 1500 broedparen. Het broedgebied van de Bruine Kiekendief omvat vrijwel geheel Europa en een deel van Azië.

Op een enkele uitzondering na trekken alle vogels weg naar zuidelijker gelegen overwinteringsgebieden. Vanaf juli beginnen de jonge vogels al te zwerven; de echte najaarstrek begint in augustus, september en kan doorgaan tot in oktober.

De trek van de meeste Bruine Kiekendieven loopt over een relatief smalle trekbaan in zuidwestelijke richting. De meeste vogels overwinteren in Zuid-Europa, Noord-Afrika en West-Afrika.

De voorjaarstrek begint in maart en bereikt zijn hoogtepunt in april. Het zijn de mannelijke vogels die het eerste terugkeren in de broedgebieden en zij beginnen vrijwel direct na aankomst met het afbakenen van hun territorium. De vrouwtjes arriveren iets later. In mei zitten in Nederland de meeste Bruine Kiekendieven al op eieren, maar de trek gaat dan nog gewoon door. Waarschijnlijk zijn dat vogels die in Scandinavië broeden en wat later doortrekken.

Een enkele Bruine Kiekendief blijft in het broedgebied overwinteren. Dit is goed waar te nemen in gebieden met een hoge broedpopulatie en een voldoende voedselaanbod in de wintermaanden. Een paar bekende plaatsen in Nederland waar vrijwel jaarlijks overwinterende Bruine Kiekendieven zijn waar te nemen zijn:

- * De Oostvaardersplassen in Flevoland
- * De Plaat van Scheelhoek op Goeree-Overflakkee
- * Het Rammegors op Tholen
- * Het Markiezaatsmeer bij Bergen op Zoom

* Het Verdronken Land van Saeftinge in Zeeuws-Vlaanderen

In onze omgeving worden de meeste Bruine Kiekendieven tijdens de voorjaars- en najaarstrek waargenomen. Vooral in het voorjaar bij een aanhoudende oostenwind worden er regelmatig overtrekkende Bruine Kiekendieven gezien.

Bruine Kiekendieven kunnen tijdens de trek vrijwel overal opduiken en op alle tijdstippen van de dag. Er zijn waarnemingen van Bruine Kiekendieven in de vroege ochtenduren over zee, waarnemingen verspreid over de hele dag van overvliegende exemplaren boven het dorp en de graslandgebieden en zelfs, vooral in het voorjaar doortrek in de vroege avonduren onder andere over de duinen. Soms worden er Bruine Kiekendieven midden in de zomer waargenomen, dit zijn waarschijnlijk onvolwassen of niet broedende vogels die door Nederland zwerven en zo in onze omgeving terecht komen. Tevens is het niet uitgesloten dat het vogels zijn waarbij het broedsel mislukt is en die al vroeg richting overwinteringsgebieden weg trekken. Een tweetal voorbeelden van echte zomerwaarnemingen zijn een exemplaar in het zuidelijk gedeelte van de Amsterdamse Waterleidingduinen op 10 juli 1979 en een exemplaar in de Noordduinen op 21 juli 1990.

In de jaren zeventig zijn een paar Bruine Kiekendieven in onze omgeving tijdens de wintermaanden waargenomen. Op 3 december 1978 vloog een exemplaar over zee en op 3 januari 1979 werd een exemplaar in de Noordduinen waargenomen.

In onderstaand overzicht worden per gebied of jaargetijde een aantal opvallende waarnemingen gegeven van in onze omgeving waargenomen Bruine Kiekendieven. Natuurlijk gaat het bij de meeste waarnemingen maar om één of enkele exemplaren.

Zeetrek:

28 september 1991	3 exemplaren
30 april 1993	11 exemplaren
12 mei 1993	5 exemplaren

Coepelduynen:

27 september 1992	9 exemplaren
2 oktober 1994	3 exemplaren

Noordduinen:

28 september 1991	3 exemplaren
21 september 1994	18 exemplaren

Noordwijk (bebouwde kom):

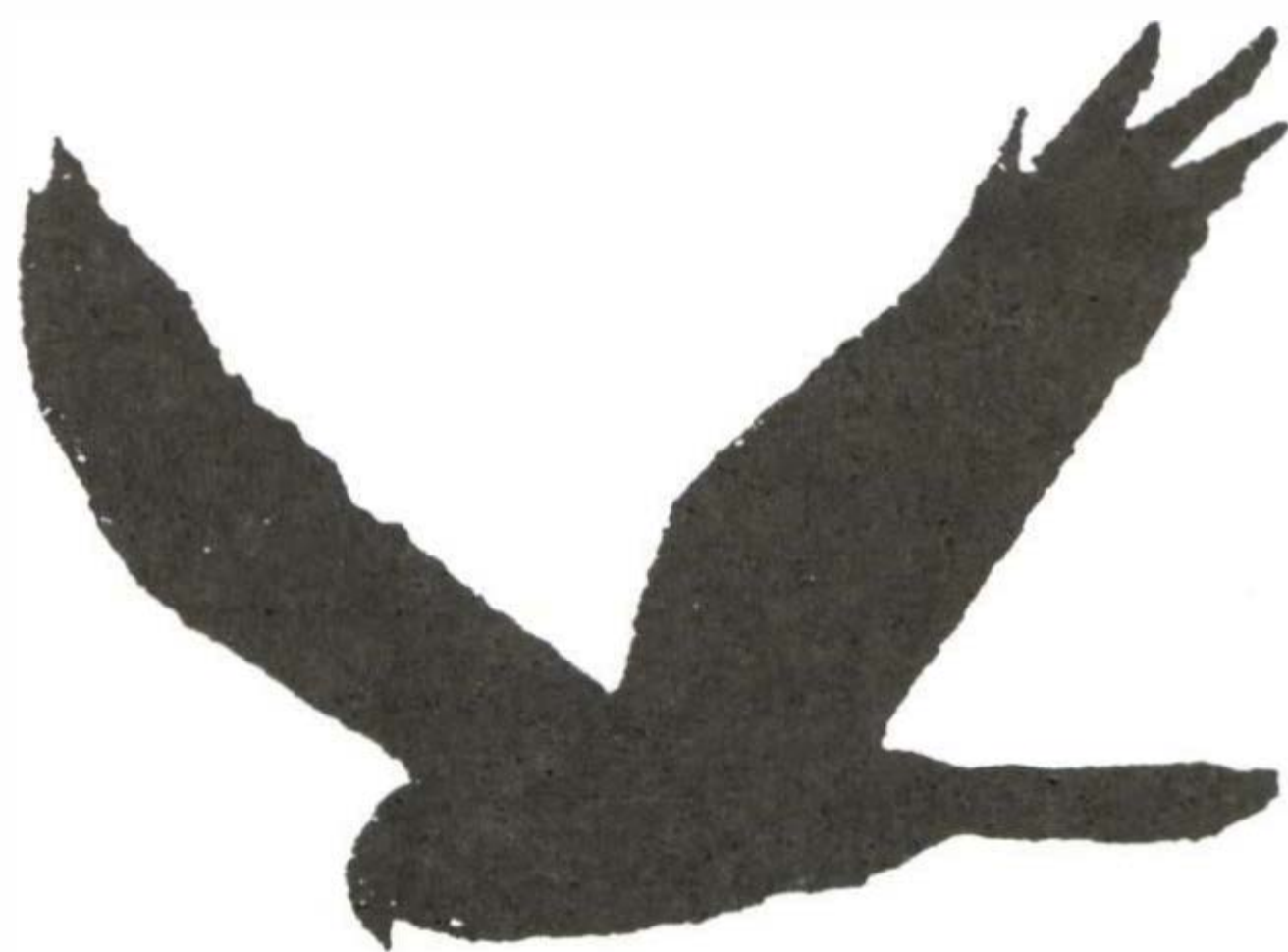
10 mei 1980	10 exemplaren
14 oktober 1995	3 exemplaren

Graslandgebieden:

12 mei 1993	2 exemplaren
4 augustus 1995	1 exemplaar

Regelmatig wordt waargenomen dat er in onze omgeving Bruine Kiekendieven meerdere dagen achtereen in hetzelfde gebied aanwezig blijven om te jagen. Dit is waargenomen bij het Oosterduinsemeer en rond het voormalige van Limburg Stirumkanaal in de Amsterdamse Waterleidingduinen. De aanwezigheid van water, riet, voldoende voedsel en rust zijn de belangrijkste factoren voor het wel of niet langdurig verblijven van Bruine Kiekendieven in een gebied.

Blauwe Kiekendief

Blauwe Kiekendieven broeden in vrijwel geheel Europa. Maar de laatste jaren lopen, mede door biotoopvernietiging, de aantallen broedparen enigszins terug.

De Blauwe Kiekendief komt als broedvogel in Nederland nog vrijwel uitsluitend in het Waddengebied, in Flevoland, in het Lauwersmeergebied en de kop van Groningen en in Zeeuws-Vlaanderen voor. Veruit de meeste broedparen zijn te vinden op de Waddeneilanden. In de jaren zeventig en tachtig waren er nog verschillende plaatsen in het oosten van het land waar meerdere paartjes Blauwe Kiekendieven broedden. Veel van de in het binnenland broedende vogels zijn de laatste jaren verdwenen door het verdwijnen van geschikt broedgebied. De Nederlandse populatie wordt geschat op ruim 150 broedparen (voor 1950 nog minder dan 20 broedparen).

In onze omgeving komt de Blauwe Kiekendief uitsluitend als doortrekker en wintergast voor.

Een deel van de Nederlandse broedvogels overwintert in België, NW-Frankrijk en Engeland, maar het grootste deel overwintert in Nederland. De broedvogels uit Scandinavië overwinteren in Midden- en West-Europa, waaronder ook Nederland.

De uitgevlogen jongen gaan al in juli en augustus zwerven en in september beginnen de eerste trekkers in Nederland op te duiken. De belangrijkste najaarstrek wordt in oktober waargenomen en loopt door tot in december. Veel Blauwe Kiekendieven proberen, als de weersomstandigheden en het

voedselaanbod dit toelaten, zo dicht mogelijk bij de broedgebieden te overwinteren. Een groot voordeel is dat ze dan in het voorjaar vrijwel direct de beste territoria kunnen bezetten. Een groot nadeel is dat ze ingehaald kunnen worden door streng winterweer. Als er dan plots vanwege het weer nauwelijks voedsel te vinden is, moeten de vogels alsnog met grote snelheid in zuidelijke richting vertrekken, hetgeen ook de opvallende doortrek van Blauwe Kiekendieven bij plotselinge sneeuwval verklaart (bijvoorbeeld januari - februari 1979), toen er tientallen langstrekkende Blauwe Kiekendieven in Noordwijk en omgeving werden waargenomen). Veel vogels vluchten vlak voor het slechte weer uit en blijven vaak in de overgangsgebieden hangen.

De voorjaars trek begint in maart, bereikt zijn hoogtepunt in april en loopt door tot in mei. Vaak zitten de Nederlandse vogels al op eieren terwijl de broedvogels uit Scandinavië nog steeds doortrekken.

In het najaar beginnen de eerste Blauwe Kiekendieven eind augustus, begin september in onze omgeving op te duiken. Echte, vrij regelmatige trek (met enkele vogels per dag) vindt plaats in oktober en november. Ook in december worden nog wel eens trekkers waargenomen, maar bij het merendeel van de waarnemingen uit die maand gaat het om zwervende, mogelijk overwinterende exemplaren. Tot aan de voorjaars trek in maart worden er af en toe langsvliegende Blauwe Kiekendieven in de omgeving waargenomen en de aantallen kunnen bij plotseling invallend streng winterweer oplopen tot meerdere exemplaren per dag. Ook tijdens de voorjaars trek van maart tot in mei worden er geregeld Blauwe Kiekendieven waargenomen.

Er zijn geen waarnemingen bekend van Blauwe Kiekendieven in onze omgeving uit de maanden juni en juli, overzomeren (niet-broedvogels) in onze streek doen ze dus niet.

Een goede plek om langstrekkende Blauwe Kiekendieven te zien is vanaf het strand of de boulevard. Tijdens het zeetrek tellen worden regelmatig over zee langsvliegende Blauwe Kiekendieven waargenomen. Meestal gaat het maar om een enkel exemplaar, maar het kan voorkomen dat er redelijke aantallen over zee doortrekken.

Een paar voorbeelden zijn:

- * 14 november 1986 3 exemplaren
- * 5 november 1995 9 exemplaren

Niet alleen boven zee kunnen Blauwe Kiekendieven gezien worden, maar het is eigenlijk hetzelfde als bij de Bruine Kiekendief. Vrijwel overal in de omgeving kunnen langstrekkende of jagende exemplaren waargenomen worden. Zoals bijvoorbeeld gewoon overtrekkend over het dorp:

- * 5 maart 1980: 8 exemplaren over de Watertoren
- * 28 oktober 1989 5 exemplaren over N'wijk-Binnen

De hoogste aantallen langstrekkende Blauwe Kiekendieven worden gezien in de duinen. Een goed

voorbeeld daarvan is het najaar van 1994. Er werd toen regelmatig naar vogeltrek gekeken in de Noordduinen.

* periode van 19 t/m 25 oktober 28 exemplaren

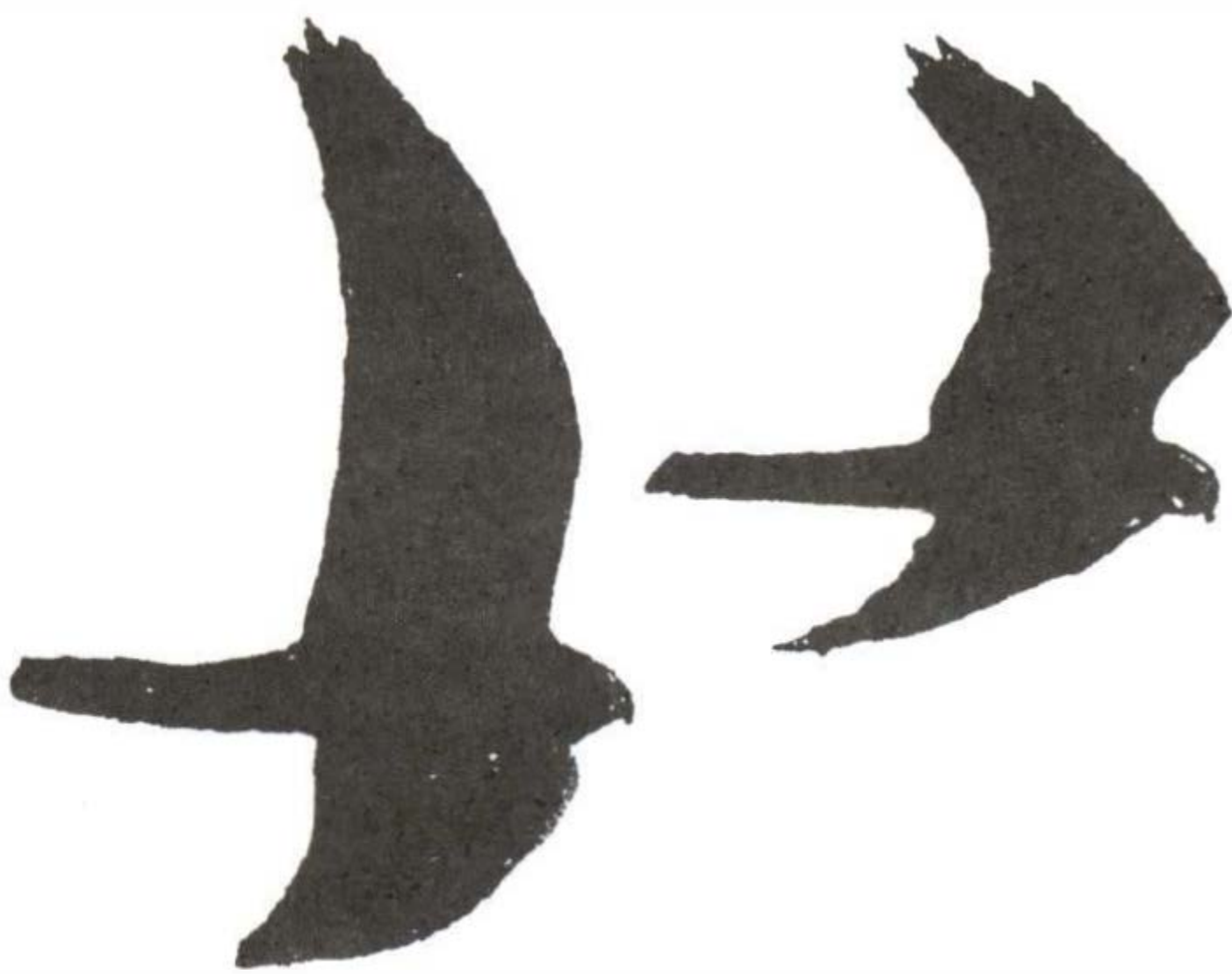
* periode van 2 t/m 7 november 10 exemplaren

In sommige winters zijn er duidelijk overwinterende exemplaren in onze omgeving aanwezig. Dat kan afgeleid worden uit de hoeveelheid waarnemingen uit een bepaald gebied en aan het gedrag van de aanwezige vogel of vogels.

Vooraf in gebieden waar op dat moment ruim voldoende voedsel (bijvoorbeeld grote concentraties prooidieren) te vinden is kunnen wel eens meerdere exemplaren tegelijk overwinteren. Zo worden vrij regelmatig Blauwe Kiekendieven in de Amsterdamse Waterleidingduinen waargenomen die er gedurende enkele weken, maanden of zelfs wel de hele winter aanwezig zijn.

In de winter van 1978/1979 verbleef een exemplaar meerdere maanden in De Zuid, het Vinkenveld en de Coepelduynen. In de winter van 1980 verbleef een exemplaar in de Noordduinen en ook in de winter van 1981 verbleef er een exemplaar in het Vinkenveld en de Coepelduynen. Het mooiste voorbeeld van overwinterende exemplaren is wel de winter van 1983, toen er gedurende een periode van meer dan een maand 3 tot 4 exemplaren in de Elspeesterpolder verbleven.

Steppenkiekendief

Van deze soort is maar één vondst bekend uit onze omgeving, en die dateert uit de vorige eeuw. Op 23 april 1866 werd een dood exemplaar (onvolwassen vrouwtje) gevonden in de duinen bij Noordwijk.

De Steppenkiekendief is in Nederland zeldzaam, er zijn bij elkaar maar zo'n 10 vondsten en waarnemingen van de soort bekend.

Normaliter ligt het dichtst bijzijnde broedgebied op de steppen van Zuid-Rusland, maar er zijn ook toevallige broedgevallen dicht bij Nederland bekend, zoals bijvoorbeeld in 1952 op Norderney in Duitsland en op de Zweedse eilanden Gotland en Öland.

Grauwe Kiekendief

Rond het begin van deze eeuw bestond de Nederlandse broedpopulatie uit 500 tot 1000 paren. Mede door de massale vernietiging van geschikt broedgebied was de stand in 1990 gedaald tot minder dan 10 paar.

Vanaf 1990 is de stand weer iets toegenomen, mede door de braaklegregeling waarbij percelen land niet gebruikt mogen worden voor de teelt van gewas. Vooral in de kop van Groningen en in Zuidelijk Flevoland worden de laatste jaren weer broedgevallen van de Grauwe Kiekendief vastgesteld (32 paar in 1991 - 1992).

De Grauwe Kiekendief is een echte trekvogel en de broedgebieden waar de vogels zomers verblijven strekken zich uit van West-Europa tot in Azië. De overwinteringsgebieden van de Grauwe Kiekendief liggen ten zuiden van de Sahara en in Oost-Afrika.

Veel doortrek van deze soort is in Nederland niet echt te verwachten, omdat de grootste broedpopulaties zich ver ten oosten en ten zuiden van ons land bevinden. Ten noorden van Nederland broeden wel Grauwe Kiekendieven, bijvoorbeeld in Denemarken en Zweden maar ook daar zijn de aantallen teruggelopen. In Duitsland, Zweden, Denemarken, Engeland en Nederland broeden alles bij elkaar misschien nog maar een paar honderd paar.

De doortrek van de Grauwe Kiekendief in Nederland vindt plaats van april tot in juni en van augustus tot in oktober. Opvallend is dat er tijdens de voorjaarsstrek veel meer exemplaren waargenomen worden dan tijdens de najaarsstrek. Dit heeft alles te maken met verschillende trekbanen. In het najaar steken veel Grauwe Kiekendieven in een breed front de Middellandse Zee over. In het overwinteringsgebied jagen de Grauwe Kiekendieven veel op insecten en zijn dus voor een groot deel afhankelijk van regenfronten. Doordat de vogels deze regenfronten volgen bevinden ze zich in de nawinter veel westelijker en vliegen dan ook via een veel westelijker gelegen route terug naar de broedgebieden.

Dat de Grauwe Kiekendief zich in Nederland langzaam maar zeker aanpast aan het veranderen van het broedgebied blijkt wel uit het feit dat de soort in

het begin van deze eeuw vrijwel uitsluitend op heidevelden en in moerassen broedde en het hoofdvoedsel uit vogels bestond. Tegenwoordig broeden de meeste Grauwe Kiekendieven in landbouwgebieden en bestaat het hoofdvoedsel uit Veldmuizen.

De Grauwe Kiekendief heeft vroeger ook in onze omgeving gebroed. In 1925 werd een broedgeval vastgesteld op de golfbanen in de duinen ten noorden van Noordwijk en het laatste broedgeval werd gevonden in 1969, tussen De Zilk en Vogelenzang. Tegenwoordig wordt de Grauwe Kiekendief alleen als doortrekker in het voorjaar en het najaar in onze omgeving waargenomen.

Vanaf 1980 zijn de volgende waarnemingen bekend:

3 mei 1980	1 ex over zee
13 mei 1980	1 ex over zee
20 oktober 1986	1 ex over de Noordduinen
14 mei 1988	1 ex over zee
2 mei 1990	1 ex Polder Hogeweg
24 augustus 1990	1 ex Coepelduynen
13 mei 1992	1 ex Coepelduynen
25 september 1994	1 ex over de Noordduinen

Ruigpootbuizerd

In Nederland komt de Ruigpootbuizerd alleen als doortrekker en wintergast voor. De Ruigpootbuizerden die in Nederland waargenomen worden zijn vrijwel allemaal broedvogels uit Noorwegen en Zweden. De eerste vogels kunnen al eind augustus in Noord-Nederland opduiken, maar in september begint de najaarstrek uit de broedgebieden pas echt en dan worden over het algemeen de eerste vogels in Nederland waargenomen. De meeste waarnemingen van overvliegende vogels tijdens de najaarstrek worden gedaan in oktober en november.

Overwinterende Ruigpootbuizerden kunnen overal in Nederland gedurende de maanden december, januari en februari opduiken.

Meestal zijn de in Nederland overwinterende Ruigpootbuizerden jaarlijks in dezelfde gebieden te vinden. Goede plekken om Ruigpootbuizerden waar te nemen zijn de Waddeneilanden (op Schiermonnikoog is het in de wintermaanden moeilijker een gewone Buizerd te vinden dan een Ruigpootbuizerd), in het Lauwersmeergebied en in Flevoland. De voorjaarsstrek richting de broedgebieden vindt plaats in maart en april, maar ook in mei wordt nog af en toe een Ruigpootbuizerd in Nederland waargenomen. Vermoedelijk gaat het dan om onvolwassen vogels die al zwerfend in noordelijke richting verdwijnen.

In sommige jaren worden de in Midden- en Oost-Europa overwinterende Ruigpootbuizerden, gedwongen door extreme weersomstandigheden of een tekort aan voedsel (vooral Lemmingsen), massaal in zuidelijke en westelijke richting weg te trek-

ken om dan in gebieden waar ze normaal gesproken niet of nauwelijks overwinteren op te duiken. Bij grote aantallen ineens opduikende vogels kan men spreken van een invasie. Zo'n invasie van Ruigpootbuizerden kan ons land bereiken. Er kunnen dan overal in ons land Ruigpootbuizerden opduiken, ook op plaatsen waar ze normaliter niet of nauwelijks waargenomen worden en ook de aantallen liggen veel hoger dan in andere winters.

Winters met omvangrijke invasie die Nederland bereikten waren 1966/1967, 1969/1970, 1974/1975 en 1978/1979.

Ook in onze omgeving ging een aantal invasiejaren niet onopgemerkt voorbij. In de winter 1969/1970 werden er meer Ruigpootbuizerden opgemerkt dan in de andere invasiejaren. Van 1966/1967 zijn geen gegevens bekend en in de winter 1974/1975 is niet één waarneming van een Ruigpootbuizerd in onze omgeving opgetekend. In de winter van 1978/1979 werden 5 exemplaren in onze omgeving waargenomen, waaronder een exemplaar dat de hele maand januari '79 op Nieuw-Leeuwenhorst aanwezig was.

In onze omgeving is de Ruigpootbuizerd toch wel een vrij zeldzame doortrekker en wintergast, die zeker niet ieder jaar waargenomen wordt. Vanaf 1970 zijn er maar 38 exemplaren in onze omgeving waargenomen.

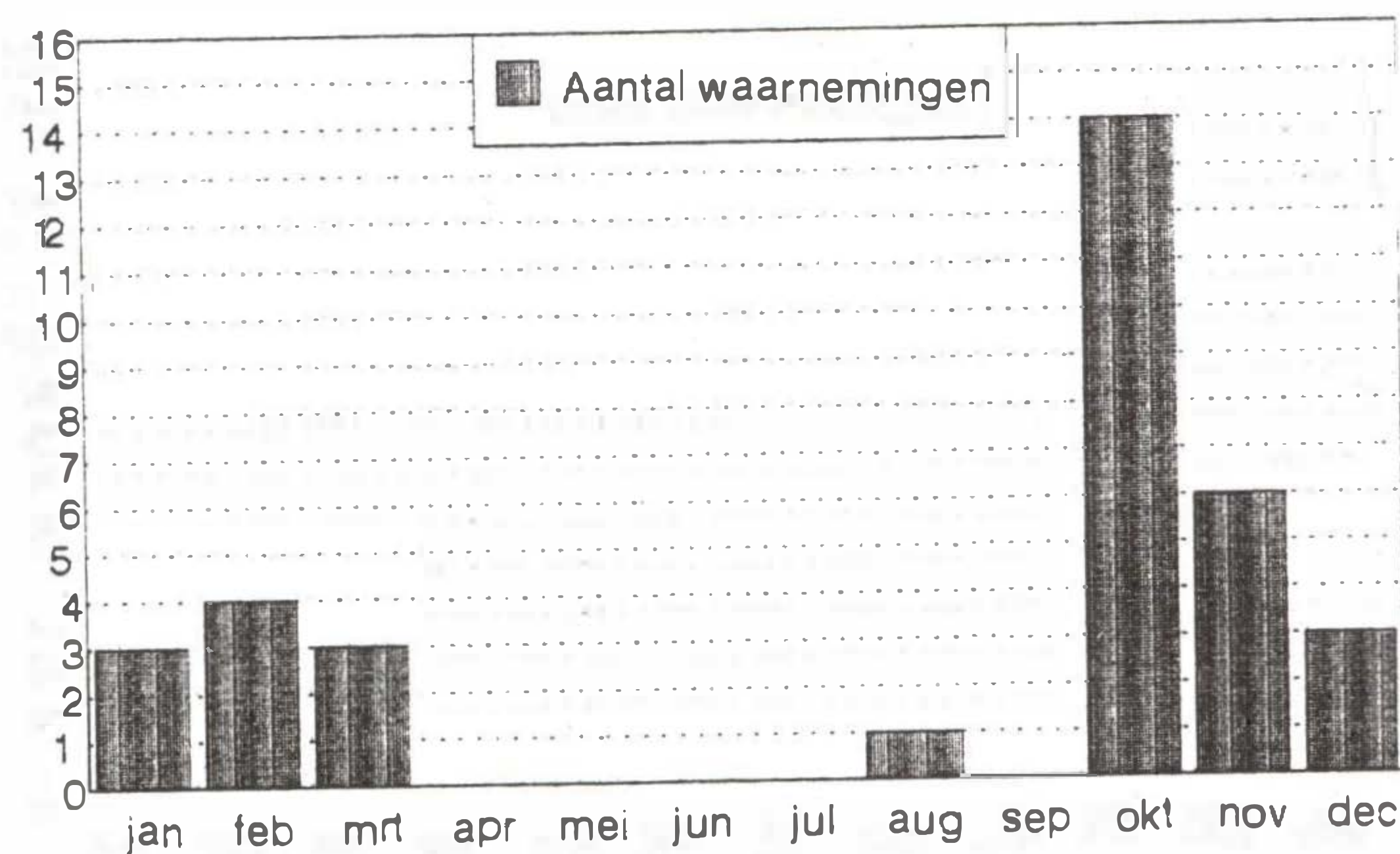
De meest opvallende maand was oktober 1985, toen er, verdeeld over drie dagen, maar liefst 7 exemplaren gezien werden:

20-10 1985 4 exemplaren over Noordwijk

21-10 1985 2 exemplaren over de Noordduinen

26-10 1985 1 exemplaar over de Noordduinen

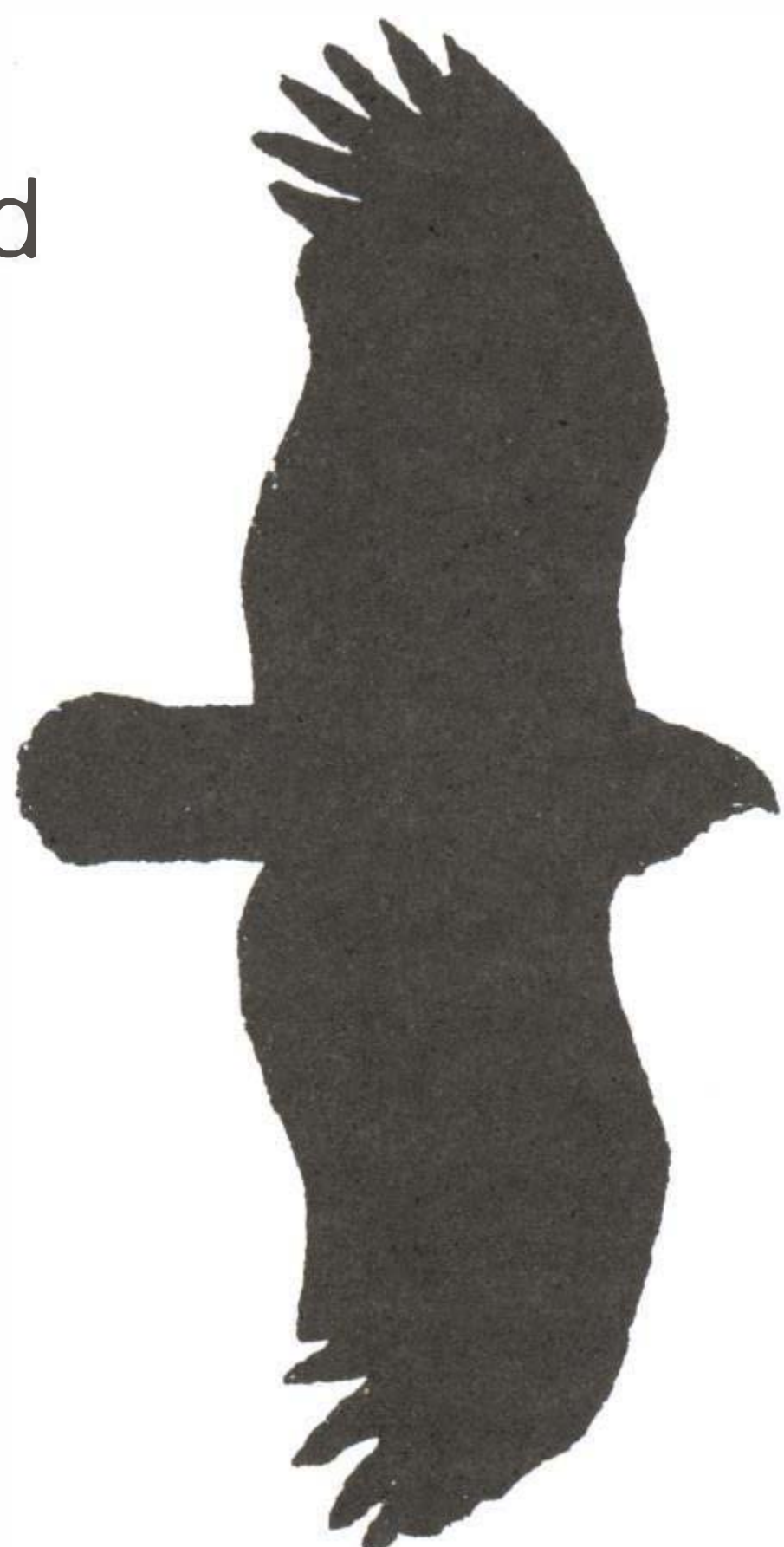
Aantal waargenomen Ruigpootbuizerden per maand in de periode 1975 t/m 1995.

Per jaar zijn de volgende aantallen Ruigpootbuiszenders in onze omgeving waargenomen:

1970 (3), 1971 (1), 1972 (3), 1973 (-), 1974 (-), 1975 (4), 1976 (1), 1977 (-), 1978 (1), 1979 (4), 1980 (2), 1981 (2), 1982 (-), 1983 (1), 1984 (1), 1985 (7), 1986 (1), 1987 (-), 1988 (1), 1989 (-), 1990 (-), 1991 (1), 1992 (1), 1993 (-), 1994 (3), 1995 (1).

Bastaardarend

Van deze soort is maar één vondst en één waarneming uit onze omgeving bekend.

Een eerste-winter-mannetje werd op 5 november 1923 gevonden (aangeschoten) in de duinen van Noordwijk, ter hoogte van Noordwijkerhout.

Een eerste-winter-exemplaar werd waargenomen in de Amsterdamse Waterleidingduinen tussen Noordwijk en Zandvoort van 24 oktober 1964 tot 28 november 1964.

De Bastaardarend is een zeldzame verschijning in Nederland; vanaf het jaar 1800 zijn er maar 16 vondsten of waarnemingen bekend.

De Bastaardarend komt als broedvogel voor in de bossen van Oost-Europa en Azië en is in heel West-Europa zeldzaam. De soort overwintert in het Midden-Oosten en in het oostelijk Middellandse-Zeegebied. De laatste jaren wordt de soort ook overwinterend vastgesteld in de Camarque in Zuid-Frankrijk en bij het Etang du Lindre (Lotharingen) waar een paar in zes opeenvolgende winters langdurig werd waargenomen.

Visarend

De Visarend is een soort met een enorm verspreidingsgebied. De soort komt als broedvogel in vrijwel heel Centraal- en Noord-Europa en Rusland voor, maar ook in bijvoorbeeld Noord-Amerika is het plaatselijk een algemene broedvogel. De Europese Visarenden overwinteren grotendeels in tropisch Afrika, maar de laatste jaren worden ook redelijke aantallen overwinterende exemplaren in de landen rond de Middellandse Zee waargenomen. Ook in West-Europa (zelfs al in Nederland)

worden de vogels in toenemende mate overwinterend vastgesteld.

De laatste jaren worden af en toe (uitsluitend) tijdens vorstvrije winters enkele exemplaren overwinterend in Nederland waargenomen. De meeste winterwaarnemingen van Visarenden in Nederland komen uit Flevoland, het oosten van het land en uit het rivierengebied.

Het grootste deel van de over Nederland wegtrekende vogels is afkomstig van de Zweedse broedpopulatie.

Trekkende exemplaren kunnen op vrijwel ieder deel van de dag (bij daglicht) worden waargenomen, omdat de vogels tijdens de trek niet afhankelijk zijn van thermiek. Wel zijn de vogels afhankelijk van de aanwezigheid van zoet water op hun trekroute, maar daaraan is in Nederland geen gebrek en daarom kunnen de vogels tijdens de trek vrijwel overal opduiken. Ook tijdens de zee-trek wordt de soort nog wel eens waargenomen, zoals bijvoorbeeld in het voorjaar van 1993 toen in april en mei 4 exemplaren over zee werden waargenomen.

In principe zijn Visarenden solitaire trekkers, maar op plaatsen met een groot voedselaanbod (visrijke gebieden) kan het voorkomen dat er meerdere exemplaren blijven pleisteren. In Nederland zijn een aantal gebieden die bekend staan als vaste pleisterplaatsen, waar tijdens de trekperioden foeragerende Visarenden te vinden zijn.

Een aantal daarvan zijn:

- * De Oostvaarders- en Lepelaarplassen in Flevoland
- * De IJsselmeerkust bij het Gaasterland in Friesland
- * Hollands/Utrechtse plassen (Naardermeer, Ankeveense Plassen en Loosdrechtse Plassen)
- * De Ventjagersplaat in het Haringvliet

Een aantal jaren geleden was de Visarend ook een vaste pleisteraar in de Amsterdamse Waterleidingduinen. Daar worden nu nog wel jaarlijks overtrekkende en kortstondig verblijvende vogels gezien, maar van langdurig pleisterende vogels is tegenwoordig geen sprake meer.

De voorjaarsstrek vindt plaats in de maanden april en mei en met ideale weersomstandigheden (zowel voor de vogels als voor de waarnemers) kunnen er in onze omgeving meerdere exemplaren per dag waargenomen worden. Vooral bij oostenwind worden er regelmatig overtrekkende exemplaren waargenomen.

De najaarsstrek komt in augustus op gang, bereikt zijn hoogtepunt in september en de laatste exemplaren kunnen nog tot in november waargenomen worden.

In Nederland ligt het aantal waargenomen Visarenden in het najaar ongeveer anderhalf keer zo hoog als in het voorjaar. Waarschijnlijk heeft dat aantalsverschil te maken met de sterfte in de overwinteringsgebieden, waarbij veel vogels omkomen door afschot in het Middellandse-Zeegebied.

Vanaf 1970 zijn in onze omgeving totaal 74 exemplaren waargenomen, waarvan 32 tijdens de voorjaarsstrek, 41 tijdens de najaarsstrek en 1 overzomerend exemplaar (in juli 1992).

In onderstaand overzicht worden vanaf 1985 de aantallen in onze omgeving waargenomen Visarenden per jaar en per maand genoemd:

1985	april	1	mei	1			
1986	mei	1					
1987	april	1	mei	1	aug	1	
1988	mei	1	okt	1			
1989	sept	2	okt	1			
1990	april	1	mei	2			
1991	april	1	aug	2			
1992	april	1	juli	1	sept	4	
1993	april	3	mei	7	sept	3	okt 1
1994	mei	2	sept	1			
1995	sept	3	okt	1			

Bij het merendeel van de waarnemingen gaat het om overvliegende vogels. Slechts af en toe worden foeragerende exemplaren waargenomen. De kanalen in het zuidelijk deel van de Amsterdamse Waterleidingduinen (bijvoorbeeld op 24 augustus 1991) en het Oosterduinsemeer (bijvoorbeeld op 15 oktober 1989) zijn nog de beste plaatsen om jagende Visarenden tegen te komen. Een enkele keer wordt er een overvliegend exemplaar waargenomen met een vis in z'n poten (bijvoorbeeld op 3 mei 1994).

Roodpootvalk

De dichtstbijzijnde broedgebieden van de Roodpootvalk liggen in Hongarije en in het zuidelijke deel van de voormalige Sovjet-Unie. Incidentele broedgevallen vinden nog wel eens plaats in zuid-

lijk Scandinavië en West- en Midden-Europa. De Roodpootvalk is een echte trekvogel die overwintert in Afrika. Tijdens de najaarsstrek vliegen veel vogels in zuidelijke en zuidoostelijke richting en kunnen er rond de Zwarte Zee concentraties van deze soort ontstaan. De vogels steken dan op grote hoogte via Kreta rechtstreeks de Middellandse Zee over.

Evenals de Grauwe Kiekendief jagen ze in Afrika op insecten en volgen ze de regenfronten, waardoor een groot aantal van de vogels aan het einde van het winterseizoen in West-Afrika belandt. Veel van deze vogels volgen dan tijdens de voorjaarsstrek een veel westelijker gelegen route dan tijdens de voorjaarsstrek en vliegen via Tunesië en Italië terug naar de broedgebieden.

Als tijdens de voorjaarsstrek er een aanhoudende wind uit het oosten of zuidoosten staat, is de kans erg groot dat veel vogels in West-Europa opduiken en het zelfs tot een heuse invasie van Roodpootvalken komt.

Jaren met een invasie-achtig voorkomen van de Roodpootvalk in Nederland waren nazomer 1968, voorjaar 1976, voorjaar 1978, voorjaar 1980, najaar 1981, najaar 1983 en voorjaar 1992.

Tijdens de invasie in mei en juni 1992 zijn er zo'n 450 overtrekkende en een 70 pleisterende exemplaren in Nederland waargenomen. Bij gunstige omstandigheden voor Roodpootvalken in ons land kan het zelfs gebeuren dat men groepjes van enkele tot wel een tiental exemplaren gezamenlijk ziet jagen. Dit komt voor in gebieden met een hoog voedselaanbod zoals bijvoorbeeld de veengebieden in het oosten van ons land. Maar ook in de Amsterdamse Waterleidingduinen zijn al verschillende keren groepjes jagende Roodpootvalken waargenomen.

Ook in onze omgeving kunnen doortrekkende Roodpootvalken waargenomen worden, maar hoge aantallen worden er buiten de invasie-jaren vrijwel niet gezien.

Vanaf 1980 zijn de volgende waarnemingen van Roodpootvalken in onze omgeving bekend:

15-10-1981	1 exemplaar over de Noordduinen
18-10-1982	1 exemplaar over zee
21-9-1988	1 exemplaar over de Noordduinen
20-5-1989	1 exemplaar over de Noordduinen

18-6-1989	1 exemplaar AWD Pindabergje
13-9-1989	1 exemplaar over Langevelderslag
23-8-1990	1 exemplaar Langeveld
20-10-1990	1 exemplaar over de Coepelduynen
24-5-1992	1 exemplaar over de Noordduinen
26-5-1992	1 exemplaar over Boulevard N'wijk
28-5-1992	6 exemplaren AWD Witteveld
28-5-1992	1 exemplaar over de Noordduinen
30-4-1993	1 exemplaar over Rijnsoever Katwijk
15-5-1996	1 exemplaar over Polder Hoogeweg

Net buiten het gebied dat op vogels onderzocht wordt door onze Vogelwerkgroep liggen een tweetal gebieden waar relatief vaak, zeker in invasie-jaren, Roodpootvalken waargenomen worden.

Het gaat hierbij om de AWD, de omgeving van het Eiland van Rolvers bij Vogelenzang en het duingebied van Berkheide en Meijendel tussen Katwijk en Scheveningen.

Smelleken

Het Smelleken is de kleinste van alle in Europa voorkomende valkensoorten. In Nederland is het Smelleken een wintergast en doortrekker die jaarlijks in redelijke aantallen voorkomt.

Vrijwel alle in Nederland waargenomen vogels hebben hun broedgebieden in Scandinavië. De vogels uit Scandinavië overwinteren voor een deel in Zuid-Scandinavië en Nederland, maar een aantal trekt verder zuidelijk tot in Spanje. Ook bij deze soort kunnen de aantallen tijdens de wintermaanden in Nederland ineens toenemen, als de vogels die ten noorden van Nederland trachten te overwinteren, door voedselgebrek (het wegtrekken van de prooidieren) of slechte weersomstandigheden, in zuidelijke richting gedreven worden.

Veel Smellekens trekken met hun prooidieren mee. Het voedsel bestaat voor een groot deel uit piepers, vinkachtigen en leeuweriken. Het hoogtepunt van de doortrek van het Smelleken valt samen met de doortrek van de bovengenoemde vogelsoorten. In het najaar worden de eerste

Smellekens al in augustus gezien, hoofdzakelijk in Noord-Nederland. In september begint de trek duidelijk op gang te komen en bereikt zijn hoogtepunt in oktober. De najaarstrek kan doorlopen tot in januari aan toe, terwijl de voorjaarstrek al weer in februari en maart op gang komt. De meeste vogels trekken in april door naar de broedgebieden, maar tot diep in mei kunnen langstreckende vogels waargenomen worden.

Van het Smelleken komen verspreid over de wereld verschillende ondersoorten voor. Veel van deze ondersoorten hebben een vast patroon in broedgebied en overwinteringsgebied, en zullen vrijwel niet buiten hun vaste broed- of overwinteringsgebied opduiken. Zo overwinteren de broedvogels uit Scandinavië in onze omgeving, maar de vogels die op IJsland broeden overwinteren in Engeland en worden buiten beide gebieden nauwelijks gevonden.

Een aantal van de acht voorkomende ondersoorten met hun broedgebieden zijn:

Falco columbarius "aesoalon" - Scandinavië

Falco columbarius "columbarius" - Noord-Amerika

Falco columbarius "subaesalon" - IJsland

Falco columbarius "brookei" - Middellandse-Zeegebied en het Midden-Oosten

In onze omgeving komt normaliter alleen de ondersoort "aesoalon" voor. Maar er zijn van de ondersoorten "subaesalon" een zestal vondsten bekend in Nederland.

Eén van die zes vondsten is in Noordwijk gedaan. Op 17 oktober 1854 werd een vrouwtje van de ondersoort "subaesalon" gevonden in de duinen van Noordwijk.

Het Smelleken is een echte solitaire vogel, die buiten het broedseizoen vrijwel uitsluitend alleen leeft. Soms worden in de wintermaanden gezamenlijke slaappleatsen gebruikt. Ook tijdens de trek worden er nooit groepjes Smellekens waargenomen. Het gebeurt wel dat er meerdere exemplaren op een dag langstreckend waargenomen worden maar het gaat daarbij altijd om solitair langsvliegende vogels.

In onze omgeving worden de meeste vogels tijdens de trek waargenomen, zowel over land als over zee. Vooral tijdens het waarnemen van de vogeltrek (najaar) in de duinen worden er regelmatig langsvliegende exemplaren waargenomen. Gedurende de wintermaanden worden er nog wel eens jagende exemplaren in de duinen en de graslandgebieden gezien.

In onderstaand overzicht staan de aantallen langstreckende Smellekens, waargenomen vanaf de Puinhoop in de Coepelduynen in de periode half september tot half november in de jaren 1985 tot en met 1995:

1985	8 exemplaren
1986	10 exemplaren
1987	7 exemplaren

1988	9 exemplaren
1989	8 exemplaren
1990	10 exemplaren
1991	17 exemplaren
1992	18 exemplaren
1993	17 exemplaren
1994	10 exemplaren
1995	5 exemplaren

Ook tijdens het zeetrekten worden weleens langstreckende Smellekens waargenomen. Het is dan niet altijd even gemakkelijk om de soort te determineren. Vooral als de vogel ver weg vliegt en er geen andere vogelsoorten in de directe omgeving te vinden zijn kan het nog wel eens tegenvallen om de juiste grootte van de vogel te bepalen. Vooral bij op grote afstand langsvliegende valken die niet altijd even goed te zien zijn is het inschatten van de grootte van belang voor de juiste determinatie van de soort. Het Smelleken kan nog wel eens verward worden met een ver weg vliegende Slechtvalk.

In de periode van 1985 tot en met 1995 werden de volgende aantallen Smellekens over zee waargenomen:

	Voorjaar	Najaar
1985	-	1
1986	-	1
1987	-	1
1988	-	4
1989	-	-
1990	-	1
1991	-	3
1992	-	-
1993	5	1
1994	5	-
1996	1	1

Ook tijdens de wintermaanden worden jaarlijks jagende Smellekens waargenomen in onze omgeving. Zo werd in de winter van 1988/1989 een exemplaar regelmatig waargenomen rond Offem, Noordwijk-Binnen en Polder Hoogeweg. Mogelijk had de vogel op landgoed Offem zijn slaapplek en werden het dorp en de polder als jachtgebied gebruikt.

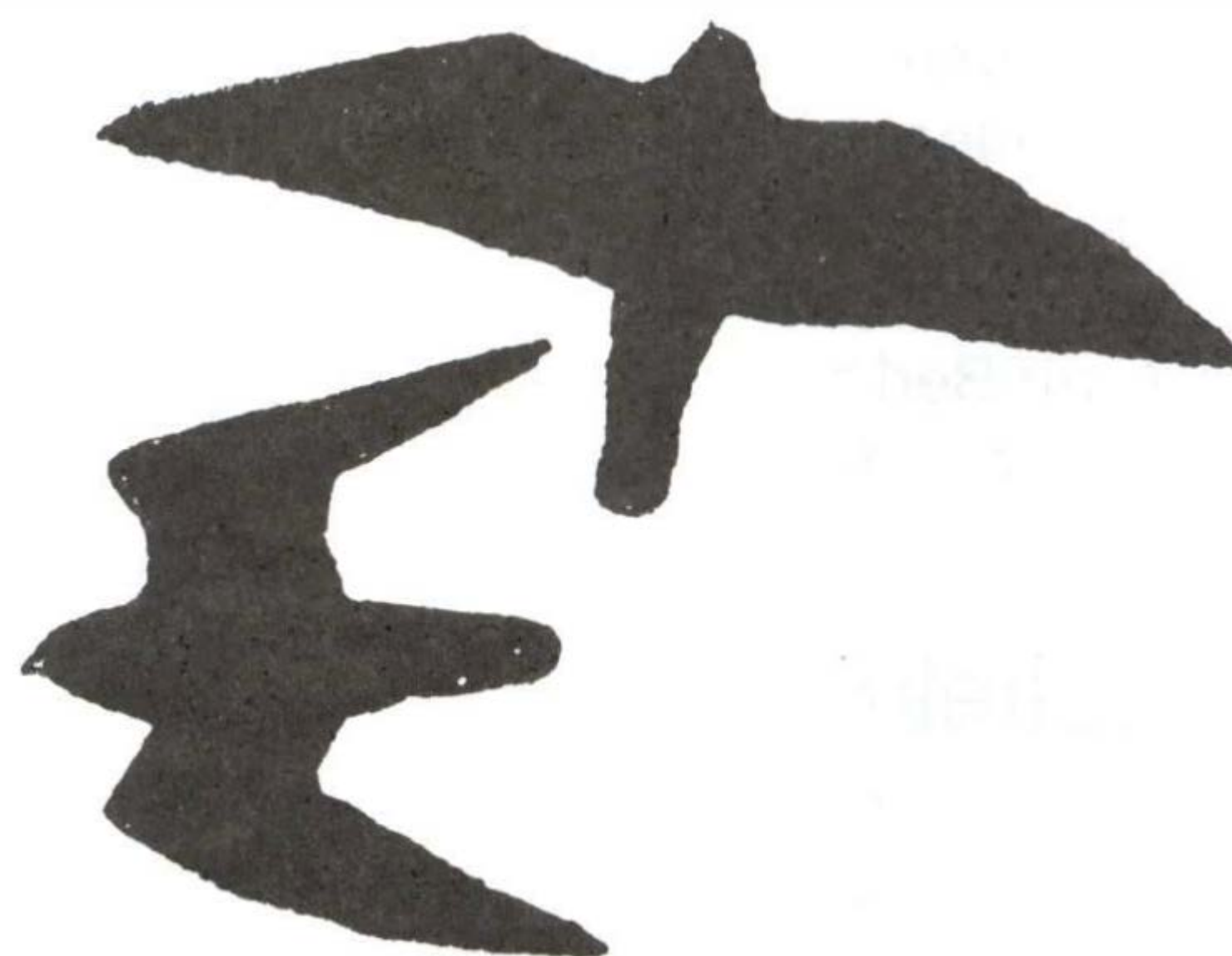
Een opvallende waarneming is die van een mannetje Smelleken dat in 1992 van half april tot begin mei rond het Haasveld in de Amsterdamse Waterleidingduinen verbleef en regelmatig baltsend werd waargenomen.

Slechtvalk

De Slechtvalk komt verspreid over vrijwel de gehele wereld voor. Ook in grote delen van Europa is de Slechtvalk als broedvogel te vinden. In Nederland is de vogel vooral als overwinteraar aanwezig, maar de laatste jaren zijn toch vrijwel jaarlijks

één of meerdere broedgevallen vastgesteld. Ook in het verleden zijn al eens broedpogingen of territoria van de soort vastgesteld. Zo werden begin deze eeuw een tweetal grondnesten gevonden op de Waddeneilanden en werd er tot aan 1992 regelmatig een nest of een territorium op de Veluwe gevonden.

Vanaf 1990 is vrijwel jaarlijks één en zijn er het laatste jaar zelfs twee nesten in Limburg gevonden.

De Noord-Europese broedpopulatie bestaat grotendeels uit trekvogels die overwinteren in West-Europa, terwijl de Midden-Europese broedvogels hoofdzakelijk stand- en zwerfvogels zijn. Vooral de eerstejaars vogels kunnen erg ver van de geboorteplaats weg zwerven. Veel van de in ons land waargenomen vogels zijn waarschijnlijk broedvogels die uit Scandinavië in onze omgeving en zuidelijker tot in Spanje komen overwinteren.

In sommige jaren kan het gebeuren dat tijdens de wintermaanden het aantal Slechtvalken in ons land ineens omhoog schiet. Vogels die normaliter in Zuid-Scandinavië en Noord-Duitsland overwinteren komen dan met hun prooivogels in zuid-westerlijke richting, vaak gedwongen door de weersomstandigheden.

In Nederland kan de Slechtvalk gedurende het hele jaar door waargenomen worden. Tijdens de zomermaanden kunnen overzomerende exemplaren of territorium-houdende vogels waargenomen worden. Vanaf augustus beginnen de eerste overwinteraars in Nederland op te duiken. De piek van de najaarstrek valt in de maanden september en oktober. Tijdens de wintermaanden kunnen vrijwel overal in ons land overwinteraars opduiken. In april vertrekken de meeste overwinteraars weer naar de noordelijker gelegen broedgebieden. In mei worden vaak de laatste doortrekkers waargenomen.

In Nederland worden jaarlijks zo'n 100 overwinterende exemplaren vastgesteld. Een aantal belangrijke overwinteringsgebieden in Nederland zijn:

- * Het Waddengebied
- * Het Lauwersmeergebied
- * Het Friese merengebied
- * Flevoland
- * De Zeeuwse Delta

In onze omgeving worden de meeste Slechtvalken in de trekperioden waargenomen, maar er zijn waarnemingen bekend uit de maanden augustus tot en met mei. Vrijwel overal in onze omgeving zijn langstreckende of jagende exemplaren waargenomen. De soort is in onze omgeving zeker niet algemeen, maar wordt toch wel jaarlijks waargenomen. In onderstaand overzicht staan de waarnemingen uit de periode 1985-1995.

24 september	1 over de Puinhoop Katwijk
3 oktober 1985	1 over de Coepelduynen
21 oktober 1985	1 over de Noordduinen
9 augustus 1986	1 over de Noordduinen
23 augustus 1986	1 over de Noordduinen
12 april 1987	1 over zee
17 oktober 1987	1 over de Puinhoop Katwijk
7 augustus 1988	1 over de Bronsgeest
14 oktober 1988	1 over de Puinhoop Katwijk
26 oktober 1988	2 over de Puinhoop Katwijk
26 oktober 1988	1 over de Noordduinen
16 mei 1989	1 over Noordwijk-Binnen
16 oktober 1989	1 over de Noordduinen
27 oktober 1989	1 over de Noordduinen
2 november 1989	1 over de Puinhoop Katwijk
17 mei 1990	1 AWD Paardenkerkhof
21 mei 1990	1 over Polder Hoogeweg
13 februari 1991	1 jagend op strand
19 oktober 1991	1 over de Uitwatering
26 september 1992	1 over de Hoornes Katwijk
27 september 1992	1 over de Coepelduynen
30 oktober 1992	1 over de Puinhoop Katwijk
8 januari 1993	1 jagend Elsgeesterpolder
13 maart 1993	1 over de Noordduinen
8 oktober 1993	1 over de Noordduinen
18 oktober 1993	1 over de Coepelduynen
10 oktober 1994	1 over de Puinhoop Katwijk
14 januari 1995	1 jagend Polder Hoogeweg
3 maart 1995	1 jagend Oosterduinsemeer
22 oktober 1995	1 over de Noordduinen
10 november 1995	1 over Polder Hoogeweg

De meeste exemplaren worden toch wel langstreckend over het duin in het najaar waargenomen. Hetzelfde beeld laat het waarnemingenoverzicht in de periode 1975-1985 zien. Ook toen werden de meeste exemplaren langstreckend over de duinen waargenomen. Wat wel opvalt is de hoeveelheid waarnemingen. In de periode 1985-1995 zijn ongeveer twee keer zoveel Slechtvalken in onze omgeving waargenomen dan in de periode 1975-1985. Waarschijnlijk heeft dat vooral te maken met het herstel van de populatie Slechtvalken in Europa sinds de ernstige achteruitgang (door het gebruik

van pesticiden) in de jaren vijftig en zestig. Maar ook is het (groeierende) aantal waarnemers, de intensiteit waarmee er tegenwoordig gekeken wordt en de toegenomen soortkennis van invloed.

Giervalk

De Giervalk is een broedvogel van het arctische gebied en komt op vrijwel het gehele noordelijke halfrond voor. In Nederland is de Giervalk een dwaalgast. Vanaf 1800 zijn maar 4 vondsten en 1 waarneming van de soort bekend.

Van de 4 vondsten heeft er één betrekking op de lichte fase, de 'Groenlandse' Giervalk (*Falco rusticolus* "candicans"). De andere 3 vondsten en de waarneming hebben betrekking op de donkere fase (*Falco rusticolus* "rusticolus").

Op 16 oktober 1849 werd een eerste-winter mannetje Giervalk gevonden (geschoten) bij Noordwijk.

Literatuur

Aartse E., Baalbergen W., Cramer A., van Dijk J., Glasbergen J., Hoek D., van der Linden H., Moerkerk J. & Verweij C.M.J. 1973. De vogels van Noordwijk. Noordwijk

van de Berg, A.B. 1994. Lijst van Nederlandse vogelsoorten 1994. Santpoort

Bijlsma R.G. 1993. Ecologische Atlas van de Nederlandse Roofvogels. Haarlem.

van Dijk J. & Hoek D.H. 1989. Vogels van Noordwijk en omstreken. Noordwijk

Duinstag 1986-1996. Alle waarnemingsrubrieken.

Forsman D. 1993. Roofvogels van Noordwest-Europa. Haarlem

Meijer A., van Egmond A., van der Bent G. & van Rossum R. 1996. De vogels van Katwijk. Katwijk

SOVON. 1987. Atlas van de Nederlandse vogels. Arnhem.

van IJzendoorn E.J., van der Laan J. & CDNA. 1996. Herziening Nederlandse Avifaunistische Lijst 1800-1979: tweede fase. Dutch Birding 18: 157-200.